

ՀԱՐԱՌԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄՍԱԿԱՆ

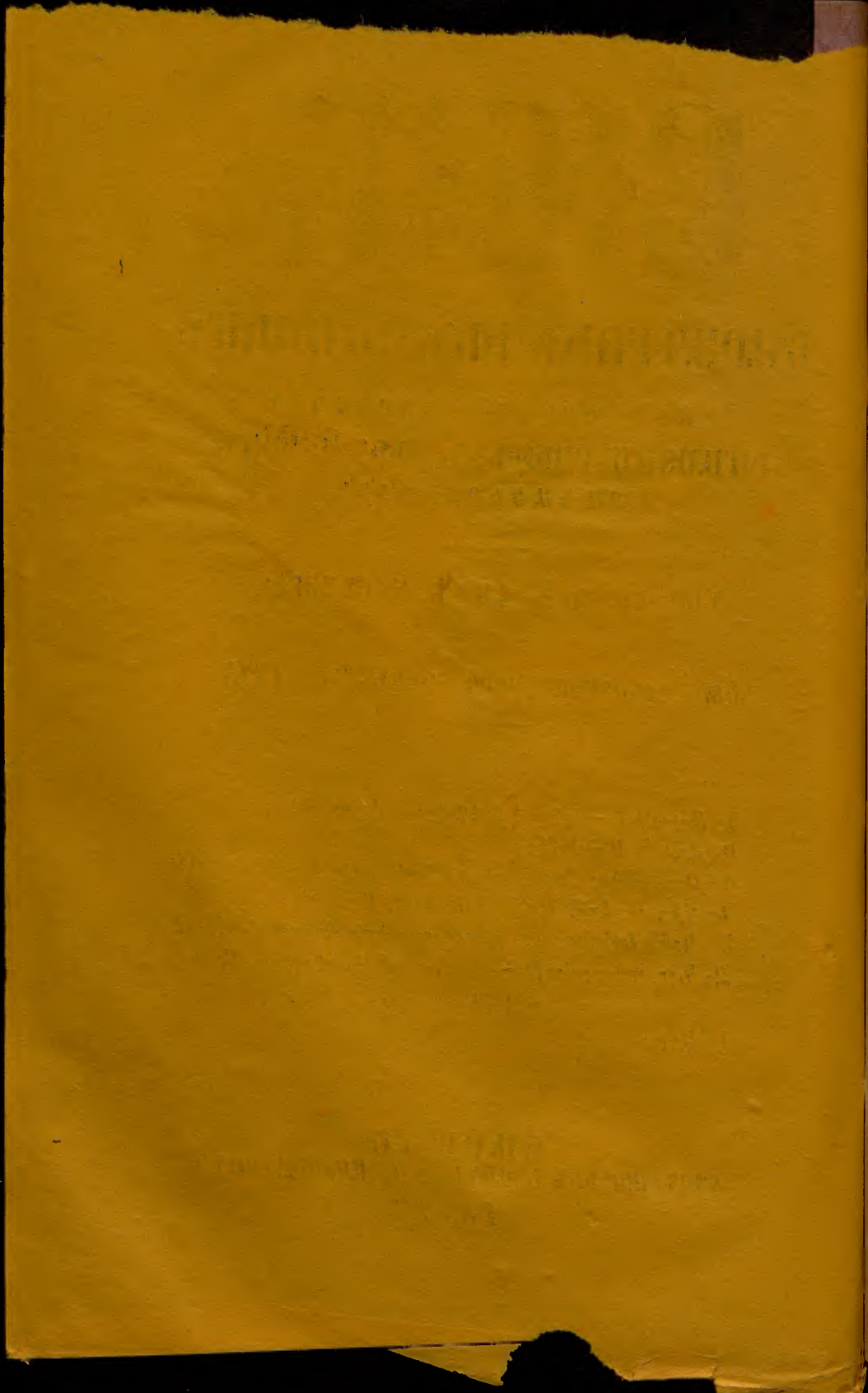
Ա. Զ. Գ. ԿՐՕՆԻ. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ
ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ
ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ — ՀԱՏՈՐ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ՏԵՏՐ ԵՐԿՈՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ—ԴԵՆՏԵՄԲԵՐ 1875

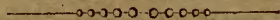
Ա. Աղբալէն . — Մեռելէն եկեղեցւոյ Հայաստանէաց .
Բ. Հոյ + 'է Մանչեսթըր ,
Գ. Բողոքականաց Լարքանոմ Ս. Գրոյց յարգէ Բողոքականաց ժեջ :
Դ. Վեդ . — Հաճի Սաֆեր . Ուստի 'է Սըմբատն
Ե. Կրճի Եփեղարացւոյ Լ Նոյա դասանոմ ժառանգանքիւնը
Զ. Նուր հրատարականքիւն . — Ուսումն համարեալաւ Աւետարան
Եւ Սկիւր .

ՅԱՐՄԱՇ
ՏՊԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆՍ Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ
— 1875 —

Ա Ջ Գ Ա Յ Ի Ն

ԱՌՈՒԹԻՒՆ

ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅ

Բ.

Փրկչին մինչև 1180 թուականը, կամ, ասկէց 700
տարւոյ չափ յառաջ՝ թշնամիք անդամ լուծեամբ կ'ըն-
դունին՝ որ Հայաստանեայց Եկեղեցին ուղղափառ է .
Ըստ որում, բուն իսկ իրենց իբր սուրբ ճանչցած և յար-
դած անձինքն, ինչպէս էին այն դարուն Ս. Գրիգոր
վկայաբեր, Ս. Ներսէս Շնորհալի, Ներսէս Լամբրոնա-

ՅՅ

89

ցի , Գրիգոր Տղայ ևւն . ևւն . իրենց բարձր և հայրապետական Հեղինակութեամբ կը վկայէին՝ թէ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցին՝ նախնի երեք տիեզերական սուրբ ժողովոց և Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի գրած սահմաններէն մազիւ չափ շեղած չէին . եւ եթէ Յունաց եկեղեցւոյ հետ միաբանութեան փորձեր եղան՝ առաջին պատճառն Յոյնք էին , որք ինչպէս ըսինք՝ իրենց փառասիրութիւնն յադեցնելու և հեղինակութիւննին՝ թէ՛ կրօնապէս և թէ՛ քաղաքականապէս Արեւելից ներքին դաւառաց մէջ տարածելու դիտումն ունենալով՝ և տեսնելով որ բռնութեամբ չը յաջողեցան , քաղցրութեամբ յաջողցնելու ետեւէ եղան :

Շատ ուշ մտայեր էին Յոյնք . ատեն մը իրենց աղդեցութեան տակ բռնի ժողովներ ընել տուին Հայ Եպիսկոպոսաց , սպառնալով որ ֆաղկեդոնի ժողովն ընդունին , և Յունաց բաժնին մէջ գտնուող Հայոց վրայ առանձին կաթողիկոսներ հաստատեցին : Հերակկայսը՝ եղբ կաթողիկոսի հաճութիւնն ստացաւ կաշառօք և ՚ի կարին ժողով գումարել տալով՝ բռնի միութեան ստորագրել տուաւ . Յունական այս շահագրիտութեան արդիւնքն ո՞րչափ տեսական կրնար ըլլալ . հաղիւ թէ 20 տարի անցած էր , հազիւ թէ Հերակկ և եղբ մեռած էին , և ահա Հայք ամբաստանեցան առ Կոստանդ . Բ. կայսրն՝ ՚ի յունական զօրաց՝ որ Հայք իրենց հետ չեն հաղորդիր : — Յունական զօրուն անբարոյական և հակաքրիստոնէական վարմունքն զսլարկեշտ Հայս խրաչեցուցած էր իրենցմէ — : Յոյնք՝ որովհետեւ որ և իցէ առիթ չէին փախցնել զՀայս նուաճելու , ուստի սպառնալից դրեր և պատգամաւորներ ղրկեցին առ Ներսէս Գ. Շինող կաթողիկոս , ժողով գումարելու և դժադկեղոն ընդունելու . նա ալ ժողովով հերքեց կայսեր առաջարկութիւնը : Կոստանդ անձամբ սպառնալից բարկութեամբ Հայաստան կուգայ , ուղղակի Դուին կերթայ և կաթողիկոսարանն իջևանելով՝ կաթողիկէին մէջ , Հայոց Ս. Սեղանին վրայ յունական յառաարագ ընել կուտայ և կաթողիկոսն ու Եպիսկոպոսներն ալ իւր

հետ կը հաղորդեցնէ :

Գործուած այս բռնութիւններն՝ որ խղճի և կրօնի աղատութեան բոլորովին հակառակ էին, իրաւամբ ալ Յունաց յուսացածին բոլորովին հակառակ արդիւնք տուին, և աստիճանէն քրիստոնէական արմատացան : Ահա, այսչափ բռնական միջոցներէ վերջն ուր ուրեմն կիս Մանուէլի օրով, սիրոյ և խաղաղութեան կերպարանաց տակ միութեան դործին ձեռնամուխ եղան :

Բայց միաբանութեան համար մեր Հայրապետաց կողմանէ եղած ջանքերն՝ երկու պատճառ ունէին : Առաջին՝ կաթողիկէ եկեղեցւոյ մէջ տիրած երկպառակութիւնը տիեզերական խաղաղութեան փոխելու բարի բաղձանք, — ըստ սրբում Բ.¹ դարէն 'ի վեր առաջնորդեալ և նախապարտեալ պատճառաւ Հռովմայ և Կ — Պօլսոյ եկեղեցեաց մէջ մտած պառակտման բարձման համար՝ այն երկու եկեղեցեաց մէջ ալ աննշան բանակցութիւն մը տեղի կ'ունենար այն օրերն՝ ինչպէս կը տեսնուի երկուստեք փոխանակուած նամակներէն —, երկրորդ՝ Հայ ազգին կրօնական խնդրոց պատրուակաւ կրած հարստահարութեանց (1) վերջ տալու նպատակաւ էր :

Եւ որովհետեւ Գլուխն եկեղեցւոյ Քրիստոս, ճշմարիտ հաւատոյ վարդապետութիւնը մինչև վերջին օրն

(1) Բաղրատունեաց տան վերջին ճրագը մարտին Յոյնք էին, որք քանի մը աղղաղաւ մատնիչ հայերու աջակցութեամբ՝ տիեզերահռչակն Ա.Յ.Ս. մայրաքաղաքն իս և իշխանութեան դահուս վերջին ժառանգ անմեղն Գ.Ա.Գ.Ի.Կ. շահաւէցին : Հայաստան ամբողջ տակն ու վրայ եղաւ, այնչափ միլիոնաւոր ժողովուրդ աշխարհի այլ և այլ կողմերը ցրուեցան : Յոյնք կարծեցին թէ քաղաքական հին պիւլէժն այս կերպով լուծեցին : Արամա նունն այնչափ ծանր կուգար իրենց՝ որ Կեսարիոյ Մետրապօլիտն իր շան անունն առնէ կըղնէր, Գաղիկ ալ իւր Աղլի անունն պառակտն նախանձախնդրութեամբ 'ի Յունաց կըխողխողէր :

Ո՛ր Հայու սրտէն կարելի է հանել այս դա՛ռն յիշատակները :

անարատ պահել խոստացած է, և ըստ որում աղգային մասնական եկեղեցիներու առանձինն հովուապետներով կառավարուիլն ըստ մտաց Ս. Գրոց և Գրիստոսի պատուէրին համաձայն է՝ որ երկոտասան Առաքեալ ընտրելով՝ աշխարհի այլ և այլ աղգող մէջ եկեղեցիներ հիմնելու հրաման տուաւ, որպէս զի բոլոր մասնական եկեղեցիք առանձին երևելի գլուխներով, այն է, Առաքելոց յաջորդներով, և ընդ միով աներեղթ գլխով Գրիստոսի կառավարուին. Ուստի քանի որ Հռոմմայ և Կ. Պօլսոյ Եպիսկոպոսները կը հպարտանային զեկեղեցին ընդ իշխանութեամբ իւրեանց հպատակեցնել, և Գրիստոսի կառավարելի Կաթողիկէ Եկեղեցին իւրեանց միակ հեղինակութեամբ կառավարել, և մէկ տեսանելի գլուխ հանդիսանալ, — Ս. Աւետարանի՝ «Եւրեցիս զի հոգի և զի հոգի» խօսքը թիւր մեկնելով — «Գրիստոս՝ որ զիսառ իւր այլում ոչ տայ, իւր արեամբ գնեալ հաւատացելոց միութիւնը չուզեց մարդոց սնափառութեան գործի ընել, և խայտառակելու համար այն Եպիսկոպոսներն՝ որ Տիրաւորական Եպիսկոպոսութեան վրայ բռնանալ կուղէին՝ չը թոյլարեց՝ որ ոչ Հռոմմայ և ոչ Կ. Պօլսոյ Եպիսկոպոսներուն բաղձացած միութիւնն ՚ի գլուխ ելնէ. ինչպէս պատահեցաւ այս պարագայիս մէջ՝ որ Հայոց և Յունաց հետ տեղի կունենար։ Որովհետեւ Յունաց առ Գրիգոր Կաթողիկոս ուղղած գրերն՝ առ Ներսէս Շնորհալի ժամանեց. Ներսէսի գրածներն առ Կոյսրը՝ բայց Կայսեր և Միքայելի առ Ներսէս պատասխաններն՝ անոր յաջորդ Գրիգոր Գ. ի ձեռքն հասան, Գրիգորի պատասխաններն ալ առ Կիւս Մանուէլ չը ժամանեցին. վոլիոխակի այսպէս երկուստեք դրուած թղթերը միութեան ջանաջողք չը յաջողեցան կարգալ՝ որովհետեւ հետք էին. որով միութեան այս վերջին փորձն ալ իսպառ ապարդիւն եղաւ, և տակաւ առ տակաւ վերստին արժնցան աղգային հին ոխերն ու առելութիւնք երկու կողման մէջ, զորոց չեմ ուզեր խօսիլ։ Բայց Հայ աղգը տուած էր և տուածեց՝ մաս մը Հայ — Հռոմ ժողովուրդ վրայ տալով՝ ինչ

պէս որ նախորդ յօդուածով խօսեցանք :

Հռովմայ եպիսկոպոսներն երբոր խմայան Հայոց « դ-դին և Եկեղեցւոյ կրած հարստահարութիւններն յերեսաց յսնական բռնութեան , երբոր զգացին Հայոց միութեան բաղձալն ու երկրին նկուն վիճակի մէջ ըլլալը , պատեհ առիթ համարեցան իրենց ամբարտաւանութեան կիրքն յագեցնելու : Նոր ասպարէզ մը բացին՝ կրօնական և քաղաքական աղգեցութիւննին արևելից մէջ սարածելու համար , ուստի նուազ քան զճոյնս բռնութեամբ , այսինքն , արդատաւական ձևերու տակ՝ Հայոց տանը դուռը ձեռք առին : Ս . Երկրին աղստութեան պատրուակաւ խաչակրութեան հրաւերն՝ զանոնք խիստ մեծ դիւրութեամբ յձախ մտցնել յաջողած էր . բարեպաշտութեան այս սքանչելի դիմակով երկիկիա արշաւեցին : Հայք՝ արևմտեայց յանուն կրօնի հրատարակած զինուորութեան վրայ զարմացմամբ լցուած՝ մեծամեծ օգնութիւններ ըրին , և տարիներով բանակն իրենց երկրին մէջ հիւրընկալեցին . բանակին մէջ Խանթաթեֆ կարգեալ լատին բարձրաստիճան կղերականք ալ՝ Հայերուն աղգային քաղաքական իշխանութեան ապահովութեան ծանր յոյսեր տալով՝ այն աւտիճան շտապեցին՝ որ քիչ ժամանակէն զՀայս բոլորովին իրենց թակարդը ձգեցին : Այս ժամանակներէս սկսեալ՝ Հռովմ Միւսուլմաններն մը հաստատեց , յարեւելս Խանթաթեֆ երթալու և աղգեր ու ժողովուրդներ պապութեան լծոյն հնազանդեցնելու համար : Այս Միւսուլմաններն անունը Փորթ (Խանթաթեֆ) էր : Հռովմ կողմէր համոզել թէ Ս . Աւետարանի պատուէրը կը կատարէ . — Երթալք յաշխարհ ամենայն և քարոզեցէք . . . — . բայց իւր Առաքելոց պաշտօնը Փորթներն էր , մեծ դործերնին արևելից եկեղեցիները , մանաւանդ Հայոց Եկեղեցին պառակտել , բաժանել և Հռովմայ հետ միացնել էր :

Խանթաթեֆ խումբն այնչափ զօրացաւ կիլիկիոյ մէջ , որ Ռուբինեաց իշխանական դահուն շուրջը պատեց . Հայոց թագաւորք՝ իրենց քաղաքական իշխանութեան

ապահովութեան յուսով, ունեցած քիչ շատ ազատութիւններն ալ կորուսին, քանի մը Լատին ֆալսեւայից կամաց գործի լինելով: Իսկական աղբեցութիւնը մինչեւ անգամ Մայր եկեղեցւոյ եւ կաթողիկոսարանի շնոց վրայ ալ տաք դրաւ: Անտիօքայ նորահաստատ Լատին եպիսկոպոսն անգամ առաջնութեան խնդիրներ կը յուզէր եւ Հայոց Ս. Ն. Կ. Ա. Խ. կաթողիկոսութեան վրայ աղբեցութիւն բանեցունել կուզէր:

Հայկական եկեղեցւոյ այս վիճակն որ ի նկիկիւս, շատ ծանր ապաւորութիւն ըրաւ Հայաստանի արեւելեան դաւաճաց վիճակաւոյ եւ վանահայր Արքեպիսկոպոսաց, յորմէ ծագեցաւ ցրտութիւն մէկ աղբի անհատից մէջ: Արեւելեան Հայք՝ կիլիկեցւոց վրայ միշտ կասկածանք կը նայէին. անվտանգութիւնը զօրանալով հակառակութեան փոխուեցաւ: Իսկական, կամ որ նոյն է, Հռովմայ ուղածն ալ այն էր. — Բաժանեա՛լ ի ինքե՛ս — . մաս մը ժողովուրդ նոցա հետ միացան, կամ լատինացան, միութեան կեդրոնէն անջատեցան, որով գոյացան Հայ—Հռովմէականք կամ Լատինահայք, որք այն ժամանակի լեզուով Արեւելոյ կը կոչուէին:

Ուրբինեաց դահուն գահակալները դրեթէ Խիւսիայ էին, կաթողիկոսը եւ եպիսկոպոսաց մեծ մասը նոյն զգացմանց տէր, եւ զժողովուրդը տակաւ առ տակաւ ի նոյն կ'ընտելացնէին: Իսկական համարձակեցան զօրանալ նաեւ Հայաստանի արեւելեան շերքին դաւաճաց մէջ եւ աղբայլն եւ եկեղեցական միութեան պառակտման վատ գործին աշխատիլ. սակայն կարգ մը երանելի վարդապետներ, Եսայի Նչեցի եւ նորա աշակերտք, սուրբն Դրիդոր Տաթևացի մեծ վարդապետն, Ս. Յովհաննէս Որոտնեցի, Ս. Մովսէս Տաթևացի եւ դրեթէ բոլոր վիճակաւորք եւ վանականք, բուն զօրութեամբ դէմ դրին Հռովմայ չարախումբ արբանեկաց այն պշգայլ արշաւանաց եւ յաջողեցան Աղբին եւ եկեղեցւոյ միութեան թշնամիներն Հայաստանի սահմաններէն անգամ դուրս արտաքսել:

Աղբային ժողովներ եղան, կանոններ հաստատուե-

ցան՝ որ արևելեան չորս աթոռոց Արքեպիսկոպոսաց հաւանութիւնը չըստացած՝ ո՛չ ոք կաթողիկոս ընտըրուի կամ ձեռնադրուի . անվստահութիւնն ամենուրեք տիրած էր . և որովհետև ազգին ամբողջութիւնը համամիտ չէր արևմտեայց կամ Եւրոպայի գաղափարներով տողորեալ եկիկեցեոց հետ , և իւր վստահութիւնը մի միայն արևելեան Եպիսկոպոսաց վրայ հաստատած էր . այս պատճառաւ որոշեցին որ չորս աթոռոց Արքեպիսկոպոսունք ազգային ժողովոյն մէջ ներկայ գտնուին կամ գոնէ գրով իրենց հաւանութիւնը տան ընտրելոյն օծութեան :

Սակայն Իւնիֆէրայ ջանիւք՝ այն որոշմանց և ո՛չ մին գործադրեցաւ : Ո՛ր Եպիսկոպոս՝ որ Հռովմայ հլու հըպատակութիւն կըխոստանար՝ այն միայն կրնար կաթողիկոսանալ . կաթողիկոսներ ունեցանք՝ որ Ս. Հաղորդութեան բաժակին մէջ պուտ մը ջուր դնել , Ս. Լուսաւորչի և երանելի Ս. Հարց կանոնաց հակառակ գործ մ' ընել , կամ Հռովմէական նորաձեւութիւն մ' եկեղեցեոց մէջ մտցունելն՝ առաքինութիւն կը համարէին :

Հռովմ բոլոր ուշադրութիւնը Հայոց վրայ դարձուցած՝ քաղաքական մեծ մեծ յոյսերով իրենց ազգութեան կնիքն եզոյզ կրօնքը ձեռքերնէն կըյալիշտակէր . հազար և մէկ խաբուսիկ միջոցներով Հայ իշխանաց տեղ եկիկիկոյ արքունական գահուն վրայ Լատիններ կըբազմէին . 'ի հօրէ և 'ի մօրէ Հայ , կամ , Հայ ամուսին ունեցող գահաժառանգներ՝ անորգի կամ տարաժամ (թունաւորուելով) կը մեռնէին . Լատին կրօնաւորաց կամքէն կախեալ էր , զո՛վ որ սիրէին՝ զայն թագաւոր , և որու վրայ որ յոյս ունէին՝ զայն կաթողիկոս օծել կուտային , իրկրին մեծամեծներն ու նախարարեանն ալ փոխանակ գահուն ապահովութեան վրայ միանալու , վշտացած սրտիւ այլ և այլ ամբողջաց մէջ քաշուած կառանձանային , արտաքին թշնամիք ալ երկրին վրայ կարշաւէին , և շարունակ հարուած , աւեր և կործանումն մէկմէկու կըյաջորդէին , Հռովմ տեսներով որ իր արքանեալներն արևելեաններէն կըհալածուին , կի-

լիկեցիներէն բարձացած ընդունելութիւնը չը գտնար՝
կը յուսահատի • Արարիոյ և Ափրիկէի Սուլթանները զԼե-
ւոն Զ.^ր կը բռնեն, Հայոց վերջին իշխանութեան գահը
կը կործանեն՝ մի միայն Հռովմայի պապին և արևմտեան
կայսերաց հետ յարաբերութիւն ընելուն համար • Լեւոն
'ի Բարեւոն բանտերու մէջ կը տառապէր • Բայց ոչ ոք
անոր ազատութեան վրայ կը խորհէր, Հայք չէին խոր-
հէր, որովհետեւ զգուած էին այն իշխանութենէն՝ ո-
րոյ արքունի պալատը լատինական որջ մ'էր դարցած,
Հռովմալ հոգ չէր ընել • որովհետեւ իր կարծածին
պէս վախճան մը չունեցաւ Ֆարաբ առաքելութիւնը •

Լեւոն ինքնին բարի մարդ մ'էր, ճանչցաւ իր բուն
թշնամին, ուղեց ցցնել իր Աղգասէր և Հայրենասէր ու-
զին, ուստի ջանաց խոհեմութեամբ բանտէն ազատիլ,
Եւրոպա անցաւ, Հռովմ դնաց, Սլաւիոյ, Գաղղիոյ և
Սնդղիոյ թագաւորաց այցելութիւններ տուաւ, ամե-
նուն ալ աղաչեց, օգնութիւն խնդրեց, իւր կործանեալ
գահուն վերականգնումը պահանջեց պապէն, այն պա-
պէն՝ որ զինքն իր սիրելի որդին կանուանէր • Բայց ա-
մենքն ալ խուլ էին, ո՛չ ոք իւր աղաչանաց ականջ կը
դնէր, ո՛չ ոք իւր արտասուաց վրայ կը գլծար՝ մինչև
որ Փարիզի մէջ՝ տարագրեալ 'ի Հայրենեաց՝ անյոյս
կը մեռնէր •

Կեղծատիներանց վանքի այն Շիրիմն՝ Եւրոպիոյ յաւի-
տենական նախատի՛նքն է •

Հայն իւր վերջին ցոյսն ալ կորսնցուց • 500 տարի
անցաւ, բայց տակաւին վերքը վերք է և ցաւն անմու-
ռանալի •

Հռովմայ սնտիրառութեան ոգին՝ յանուն կրօնի Հա-
յոց եկեղեցւոյ, Աղգին և իշխանութեան դաւաճանու-
թիւն ըրաւ, բայց մաս մը Հայեր՝—որոց որդիքն Հայ—
Հռովմեական անուամբ կը ճանչցուին այսօր—, փոխա-
նակ իրենց թշնամին ճանչնալու և զրուշանալու՝ աւելի
նոցա կամայ դործի եղան և զիրենք ծնող Աղգն ու Ե-
կեղեցին ատելիլ և՛ արհամարհեցին • Լեւոնի վերադար-
ձին և իշխանական գահուն վերականգման յուսով պա-

րարեալ աչքերնին յարեմուտս դարձուցած՝ շարունակ
վատիկանի եպիսկոպոս իշխանին դահուն պատուան,
դանները կը համբուրէին :

Արեւելեան իշխանք և եպիսկոպոսունք տեսնելով որ
տակաւին Հռովմէիւր որսը կ'ընէ Ինքիւնաց ձեռօք,
կաթուղիկոսունք՝ որ 'ի Կիլիկիա, աղգին ընդհանրու-
թենէն հեռի՝ առանձին յարաբերութիւններ կը շարու-
նակեն Հռովմայ հետ, պապերու հրաւերներ կ'ընդու-
նին, նորա ժողովներուն պատգամաւորներ կը զրկեն և
յանուն Աղգային Եկեղեցւոյ հպատակութեան հաւանու-
թիւններ կուտան ևայլն ևայլն, 1441 ին Աղգային մեծ
Ժողովը գումարեցին 'ի վաղարշապատ՝ որ կը բաղկա-
նար արեւելեան չորս մեծ աթոռոյ Արքեպիսկոպոսներէն
և ուրիշ բազմաթիւ Արքեպիսկոպոսներէ, վարդապետ-
ներէ, վանահայրներէ, կրօնաւորներէ, և երեք հարիւ-
րի չափ Աւագ քահանայներէ, որոնց հետ կային նաև
չատ միայնակեացներ, այնպէս որ միայն կղերականաց
թիւն եօթն հարիւրը կը լրացնէր : Ներկայ էին նաև շատ
իշխանաւորք և տանուտեարք : Եւ եթէ երթեկութեանց
դժուարութենէն ժողովոյ անձամբ ներկայանալու դիւ-
րութիւն չունեցող բայց հաւանութիւննին գրով հաղոր-
դող եպիսկոպոսաց, վարդապետաց ևայլն գումարն ալ
հաշուելու ըլլանք՝ եկեղեցական և աշխարհական դասուց
միահամուռ ձայնն այն ժողովին մէջ երկու հազարի կը
մօտենար : Այս ժողովին մէջ էր նաև Գանձառարայ Արքե-
պիսկոպոս Աղուանից կաթուղիկոսը :

Հայաստանեայց Աղգն ու Եկեղեցին ներկայացնող
այս մեծ ժողովն, ընդհանուր հաւանութեամբ որոշեց
կաթուղիկոսական աթոռը՝ Մայր Կաթողիկէն 'ի Ս. Էջ-
միածին փոխադրել, ուստի հրաւիրեցին զԳրիգոր Թ. րդ.
Մուսաբեկեանց՝ որ ժողովոյ որոշումն յարգելով՝ աղգին
կամաց գործադիր ըլլայ և Կիլիկիայէն ելնելով դայ 'ի
Ս. Էջմիածին և Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի մայր Աթո-
ռը բազմի, և աղգին բաղձանաց համեմատ Հայրապե-
տութեան պաշտօնը շարունակէ : Գրիգոր Թ. րդ. եկե-
ղեցւոյ այս ընդհանուր ձայնին մօիկ չըրաւ և հրաւե-

ըը մերժեց . Ժողովն ալ զինքը կաթուղիկոսական պատուէն ձգեց՝ և նոր ընտրութեամբ զՏ. Կիրակոս վերապեցի կաթուղիկոս օծեց :

Մէկ աղբային եկեղեցւոյ այլևայլ անկախ գլուխներ ունենալու անպատեհութիւնն Աղթամարայ Տ. Դաւիթ կաթուղիկոսն և իւր միաբանք ալ ճանչցած էին . ուստի ամենայն սիրով և կամակօր մտօք խոստացան ընդունել Ժողովոյն ընտրած կաթուղիկոսն և հպատակիլ Եջմիածնայ մայր Աթոռոյ գահակալաց և Խնուսի մնալ :

Բայց որովհետեւ աղբային միութեան այս ընդհանուր շարժումը Հռովմայ բաղձանաց չէր համապատասխաներ, ուստի նորա արքանեակը և նոցա համախոհ լատինահայք յաջողեցան համոզելու Գրիգոր Թորգ որ չը հնազանդի եկեղեցւոյ ձայնին . Գրիգոր՝ Աղբային եկեղեցւոյ ո՛չ հրաւերն ընդունեց և ո՛չ կանոնական արգելքը ճանչցաւ . ուստի հակառակօրէն մնաց : Իսկ Աղթամարայ կաթուղիկոսն և միաբանութիւնը տեսնելով որ Գրիգոր իր պաշտօնը տակաւին Կիլիկիոյ մէջ կը շարունակէ աղատութեամբ, տեսնելով միանգամայն որ քանի մը եպիսկոպոսներ Եջմիածնի գահուն վրայ կը կռուին, իրենք՝ որ սիրոյ և միաբանութեան բաղձանօք հպատակութիւն յանձն առած էին՝ բաժնուեցան Եջմիածնայ Աթոռէն, որով Հայաստանեայց եկեղեցին այն օրէն ի վեր ունեցաւ երեք կաթուղիկոս :

Արդ . եթէ Գրիգոր Թորգ լսէր եկեղեցւոյ հրաւերն և մայր Աթոռն երթար իր կաթուղիկոսութիւնը վարելու, տարակոյս չիկայ որ ո՛չ Աղթամարցիք վերստին ինքնագլուխ և բաժանեալ կը մնային, ո՛չ ալ Տ. Կիրակոսի նախանօրէք կը յանդգնէին Գրիգորի ալ նախանօրէներն ըլլալ, որով և եկեղեցին մէկ ընդհանրական գլխով կը կառավարուէր : Բայց որովհետեւ, ինչպէս ըսինք, հակառակորդք չէին բաղձար այդ միաբանուն, ուստի յաջողեցան կերպով մ'ալ Հայն իր մէջ պառակտել, ո՛ր գիտէ, թերեւս որ մը ամբողջ ազգը Հռովմայ դերի ընելու յուսով :

Բայց ո՛չ, այդ յուսով կը մեղանչէին հակառակորդք, որովհետեւ Սրբազան Առաքեալն Պօղոս խստիւ կ'ար-

Գեղարձ՝ որ չըլլայ թէ մէկ Առաքեալի Գրած հիման վրայ ուրիշ մ'ալ հիմն դնելու յանդգնի : Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հիմը՝ Հայաստանեայց հաւատոյ հայր Ս. Թադէոս և Ս. Բարդուղիմէոս Առաքեալք Գրին՝ ձեռք ձեռքի տուած • նոյն հիման վրայ փայլեցաւ Առաքելաշաւիղն Գրիգոր Լուսաւորիչ : Ուրեմն բաց 'ի սոցա օրինաւոր յաջորդաց՝ ո'չ ոք չունի իրաւասութիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վրայ : Այս Առաքելական արդար սահմանը Հռովմ' կոխոտել ուղեց՝ և սխալեցաւ : Կիլիկեցի Հայն ո՛րչափ որ իւր կաթողիկոսն ունէր 'ի Սիս, սակայն միշտ Արարատեան մայր Աթոռոյ սիրով կը տոչորէր, ինչպէս նաև ազգասէր և հայրենասէր կաթողիկոսունք ալ • ուստի տակաւ առ տակաւ երես Գարծուցին սրապական կղերէն և Հռովմայ հետ յարաբերութիւնք դադրեցան : Հռովմ' վախճալով որ չըլլայ թէ այնչափ զոհերով ձեռք ձգած մաս մը Հռովմէական Հայերն ալ կորսնցունէ, մասնաւոր ուշադրութիւն քրաւ Հայ աշակերտներ հասցնելու — որոց մէջ ազգաւ Սսորիներ ալ կային, որոնք հայութեան վրայ բնականաբար սէր չունէին — Բրոթակոսայի գալըոցէն, և զանոնք հայու կերպարանքով և պապական գաղափարներով արևելք ղրկեց, որպէս զի Իսթինայ չկրցած յաջողին : Վանական ուխտեր հաստատոց հերձուածող հայոց 'ի վենետիկ և 'ի վիեննա և 'ի Լիբանան : Եւ որպէս զի Հայ — Հռովմէականաց հերձուածոյն կատարեալ եկեղեցական նուիրապետութեան ձև մը տայ՝ լուծեամբ չը ճանչցաւ Էջմիածնայ կաթողիկոսութիւնն և 'ի Լիբանան Զմեռուայի Անտօնեան միաբանից վանահօր Կիլիկիոյ տիտղոսը տուաւ • վիեննայի միաբանից վանահայրն Արքեպիսկոպոս Էջմիածնայ կոչեց • վենետիկի միաբանք ալ վիեննայեցոյ ազգեցութենէն ազատուելու նպատակաւ՝ իրենց վանահայրն Հռովմ' ղրկեցին և սրապին զանիկա Սիսեայ Արքեպիսկոպոսն անունով ձեռնադրել տուին : Պապը Հայաստանի այլ և այլ գաւառաց մայրաքաղաքներու անուամբ կարգ մը Բրոթակոսայէն ելած վարդապետներ եղիս •

կոպտո ձեռնադրեց . և ուր որ մէկ տուն՝ հոն քահանայ մը, և որ վիճակի մէջ որ 400 տուն հայ — Հռովմէական կային՝ հոն եպիսկոպոս մը դրաւ : Ողորմելի Հայ — Հռովմէականք ալ այս շքեղութիւնները տեսնելով՝ կը փառաւորուէին, ամեն ինչ որ հայկական էր՝ իրենց խորթ ու զղուելի կը թուէր, ամեն ինչ որ Հռովմէական էր՝ իրենց սիրելի և պաշտելի էր :

Երմնար մէկ բան մը՝ որուն պապերը բաւական տարիներէ ՚ի վեր մտադիր էին, այն է ՚ի Կ-Պօլիս յանուն Հր-ռովմէականութեան պատրիարքութիւն մը հաստատել Յունաց և Հայոց պատրիարքութեանց հակառակ . իրենց այս նպատակին միջոց ըրին զանջատեալ հայս, որք ո՛րչափ որ պապական կրօնն ընդունած էին՝ տակաւին Հայ ազգի պատրիարքաց իշխանութեան տակ էին փակ թէ ի՞նչ որոգայթներ լարեցին, ի՞նչ չարութիւններ նիւթեցին, քանի՞ վատութեանց զիջան համոտսն էր Հռովմայ՝ այն մաս մը Հայոց զատ հասարակութեան մը ձև տալու համար, և թէ հռովմէական Հայք ալ ո՛րչափ պարզմտութեամբ անոնց կամաց կոյր դործի եղան . այս ամենուն մանրամասն պատմութիւնը չեմ ուզեր ընել . որովհետև տակաւին երէկուան գէպընթեր են :

Ի՞նչ էր Հռովմայ բուն միտքն . — Հայութիւնն իր մէջ կորսնցունել կրօնի միութեան պատրուակաւ անոր ազգային միութեան կապերը խզելով . որովհետեւ ո՛ւր են ՚ի Լեհաստան դադթող բաղմաթիւ Հայ ընտանիքներ, ո՛ւր են Սևասթրիոյ կայսրութեան եւ Մաճառաստանի մէջ հաստատուող Հայ ժողովուրդներ : Այսօր անոնք բոլորն ալ կրօնքէ եւ ազգութենէ ելած՝ այն օտար ժողովրդոց հետ խառնուելով կորսուեցան՝ Նիկոլի պէս առաջնորդ Էպիսկոպոս իւր ունեցան՝ որ իր օրինակոր կաթողիկոսէն ապստամբելով Հռովմայ եպիսկոպոսին դըլխաւորութիւնն ընդունեց, իւր ազգի նուիրական ծիսերն ու արարողութիւններն արհամարհելով՝ լատինական սովորութիւններ և նորաձեւութիւններ մտցուց եկեղեցւոյ մէջ, տակաւ առ տակաւ ժողովուրդն իր լեզուն անգամ կորսնցուց, Այժմ վերոյիշեալ երկիրներուն

մէջ Հայ ազգութեան և կրօնի ստուերն անդամ չէ մնա-
ցած . նաև Հայ — Հռովմէականութենէ ալ ելնելով՝
բոլորովին լատին դարձան :

Հռովմ' կը բաղձար որ այսպէս ըլլար նաև 'ի Տաճ-
կաստան դանուող Հայ-Հռովմէականաց վիճակն այլ ուս-
տի Հասունի պէս մարդ մը Կ-Պօլսոյ նախագահ Արքե-
պիսկոպոս ձեռնադրեց . քաղաքական դարձումներէ
ալ նա օգուտ քաղելով՝ թէ Զմմառայի Կէֆէօ Կաթո-
լիկոսն և թէ Կ-Պօլսոյ Կաթոլիկոսն իւր անձին վրայ
միացուց , Նիկիոյ պէս ջանաց ժողովրդեան տառիք երև-
ցընել՝ ինչ որ հայկական էր , և սիրելի ընել՝ ինչ որ
հռովմէական էր : Հասունի և նորա համալսոհներու
օրով Հայերէն լեզուաւ խօսիլն անդամ հերքելիսն
էր :

Սակայն Զմմառայի Կաթոլիկոսն՝ զոր Հռովմ' Հա-
յոց քար գայթակղութեան ըլլալու համար հաստատեց ,
նոյնը Հայ-Հռովմէականաց եղաւ . Որովհետեւ երբոր
Մնտօն վ. Հասուն հասարակութիւնը ճիշդութեան հը-
նարիւք խաբելով յաջողեցաւ Պետրոս Թաթաւ Կաթո-
լիկոս կոչուիլ , 'ի Հռովմայ ընդունած այս մեծ շնորհին
փոխարէն բոլոր ազգային իրաւունքները յափշտակե-
լով պապին ծախեց : Արթնցաւ Տաճկաստանցի Հայ-
Հռովմէական հասարակութիւնը , տեսաւ որ այնչափ
մեծամեծ զոհերով ձեռք ձգած ազգին քաղաքական
իշխանութիւնը փճացեր , կրօնական անկախութիւններն
և եկեղեցականաց հոգևոր հեղինակութիւնները կոր-
սուեր , ազգային ամէն ստացուածք օտարին ազդեցու-
թեան տակ դրուեր , մէկ խօսքով , ժողովուրդը տա-
ռապանօք և թշուառութեամբ պաշարուեր է , օր մը
ազատութեան յուսով Հռովմայ գիրկը գլխիդներն՝ այ-
սօր անոր գերութեան լուծով՝ կաշկանդուեր են , բո-
լորքեց Հռովմայ պապին . իր ազգային անկախութիւն-
ները պահանջեց՝ բայց չորուեցաւ . ամէն ջանք և հը-
նարք 'ի դոժմ դրաւ՝ բայց անարդիւն ելան . մինչև
որ կայսերական կառավարութեան շնորհիւ յաջողեցան
զհասուն մերժելու , թէև իրենք ալ իրենց մէջ յերկուս

բաժնուեցան : Անոնք որ Հռովմայ անձնանուէր և Հասունի կամակատարներն էին , Հասունեան պապին հայր կոչուեցան . իսկ անոնք որ քիչ շատ աղգութեան դադարիար և հայութեան զգացում ունէին՝ հակառակ կամաց Հռովմայ ղՀասուն մերժելով Հայհասանեան կամ արեւելեան խնդրէի հայ կոչուեցան :

Այժմ Հայ-Հռովմեականաց վիճակն այս է : Մէկ մասըն , որ փոքրաթիւ է , թէ՛ Հասունի և թէ՛ Հռովմայ հակատարիմ է . անոնց այս վիճակը ըստ երևութին խիստ բռնական և օրինաւոր է , թէև Հայ , միայնգամայն Հռովմեական ըլլալն ինքնին անբնական և ապօրինաւոր է : իսկ միւս մասն որ խիստ բաղմաթիւ և զօրաւոր է , Հռովմայ անհնազանդ է . պապին վաւերացուցած և ընդունած Հասուն Պապիւրէի խնդրէի մերժած՝ եւ ինքնին զատ քաղաքական պատրիարք եւ զատ կաթողիկոս դրած է , թէ եւ անոնք Հռովմէն մերժուած , բանադրեալ և կանոնական արգելքներու տակ դրուած են : Այս մասը մէկ կողմէն պապին գլխաւորութիւնը կը ճանչնայ և հնազանդութիւն կը խոստանայ և Հռովմեական կամ խնդրէի Հայ կանուանէ ինքզինքը . միւս կողմանէ ո՛չ պապին խնդրէի-նը կընդունի , ո՛չ նորա կանոնական արգելքներուն կարեւորութիւն կուտայ և ո՛չ ալ անոր կամաց համեմատ կը վարուի : Ասոնց այս վիճակը , թէ՛ ըստ երևութին և թէ՛ ինքնին անբնական և ապօրինաւոր է :

Պապն ընդունել և միանգամայն անոր չը հնազանդել հակասութիւն է . Այս հակասական վիճակէն ալ զատելու համար , կամ պէտք է Պապն և նորա անսխալութիւնը և զՀասուն ընդունել . կամ Հայ-Հռովմեական անունը բոլորովին մէկ կողմ ձգելով՝ իրենց նախնի Ս. Հարց պաշտած հաւատքը , դաւանած կրօնն և ընդունած արարողութիւնը սիրելով , դալ բուն Հայաստանեայց Առաքելական Կաթողիկէ Մեծ և Մայր Եկեղեցւոյ Միութեան զաւելթը ժողովիլ :

ՀԱՅԻ Ի ՄԱՆՁԵՍԹԵՐ

Պատմութենէն հանուած անմիջական փորձառութեամբ սա՛ ճշմարտութեան վերահասու եղած եմք՝ թէ ազգք և ժողովուրդք ժամանակ մը արեգական ճառագայթից նման ամեն ուրեք կը ծագին և կը փայլին, կամ թէ ըսենք, արևելք կ'ըլլան, առանց արևմուտք ըլլալու կարծիքն անգամ մտքերնէն անցնելու։ Դամանակ մ'ալ կուգայ՝ յորումնոցա վառաց սոյա արևն իւր դարսւոր շրջանը կատարելով՝ դէպ 'ի արևմուտք կը խոնարհի, քիչ մը վերջն ալ բոլորովին 'ի մուտս կը մտնէ, շողշողուն ճաճանչներու՝ տխուր ստուերներ կը յաջորդեն, և երբեմն այն ճաճանչներով պանծացող և խորոխտացող ազգք կ'իյնան կը գլորին մթութեան անդունդք։ Երանի՛, եթէ այն անդունդին մէջ, եթէ ոչ անկէց ելնելու յուսով, դէթ իրենց նախկին վառաց յիշատակներով կարենան մխիթարուիլ։

Հայուն ալ այս մի և նոյն վիճակը պատահեցաւ։ Մեր ազգին անխիշտանութեան հետ՝ հայկական վառաց հորիզոնն ալ մթադնիլ սկսաւ և դայն սև տմպեր և մառախուղներ պատեցին։ Այլ ևս չը վերադարձան այն երջանիկ օրերը՝ յորս Արարատ՝ Արարատայ բարձանց վրայէն ամբողջ աշխարհի ինքզինք ցցուց իբրև մեծ և կարևոր ազգ մը մարդկային ընկերականութեան շրջանակին մէջ։

Կարծես, Հայուն գոյութեան վերջին ժամը կը հընչէր իւր անխիշտանութեան սկսած միջոցին։ օրովհետև

կը տեսնէր՝ որ թշնամին աշխարհաւեր յորձանքներով՝ իւր հայրենի երկիրը կ'արշուէր, թշնամոյն արիւնոտ սուրը՝ իւր հայրենեաց ամէն կողմերը մահ և սպանութիւն կը դորձէր, կը տեսնէր վերջապէս որ իւր երկիրը վաւռող ծծուկներէն ծուխը մինչև յամպս կը բարձրանայր։ Այսպիսի ատեն Հայն աւելի լաւ համարեց իւր սաքը՝ անտերունչ մնացած և թշնամոյն ճիրաններուն որս ինկած հայրենեաց մէջէն հանելով՝ օտար հողեր երթալ գաղթիլ։ Շատ հայեր ալ իրենց քաղաքական վիճակն ու վարմունքն անապատային և լեռնային կեանքի փոխեցին և վրանարնակաց ընկերութեան ընտելացան։

Այսօր Եւրոպիոյ զանազան կողմերը կը գտնուին Հայ գաղթականք։ Ասոնք իրենց հանճարովն ու աշխատասիրութեան եռանդեամբ վարկ և համբաւ ստացած են։ Երկրին բուն բնակչաց հետ մտքով ու օրաով միանալով՝ անոր յառաջադիմութեան միջոցները դիւրացուցած և խրախուսած են։ Իրենց գտնուած երկրին մէջ կառաւ վարութեան օրինաց առջև քաղաքական հաւասարակըցորդ իրաւունք կը վայելեն։ Սակայն դժբաղդութիւնն ըն այն է՝ որ այս՝ Հայ գաղթականաց տասնէն ինը՝ երկրին փոխութեանց հետեւի գէրգէ առածին բառական իմաստն ըմբռնելով, աղգային յատկութիւննին և սովորութիւննին փոխած և խորթ բարք ու սովորութիւն ստացած են, օտար ազգաց հետ առանց կրօնի խտրութեան ապրելով՝ լեզունին և կրօնքնին միանգամայն կորուսած են։

Մաս մը Հայ գաղթականք ալ կը գտնուին Անդղիոյ վաճառաշահ քաղաքաց միոյն, Մանչեսթերի մէջ։ Անշուշտ երկայն ատենէ 'ի վեր կը վստիաքէին շատերը, ընդ որս նաև մեք, ասոնց վիճակին վրայ մանրամասն տեղեկութիւն ունենալ։

Օրագրոյ 1893 և յաջորդ քանի մը թուոց մէջ Մանչեսթերի Հայ գաղթականութեան վրայ դրուած յօդուածները կարդալով՝ մեծ ցաւ զգացինք, որովհետև յօդուածագիրը խիստ տխուր կերպով կը ներկայացնէր

այն փոքրիկ հօտին աղգային, բարոյական, ընտանեկան և առևտրական վիճակները :

Մեք Օրադըրոյ թերթերը կարգացած ատեննիս առանց որ և է կասկածանաց իբրև ճշմարիտ իրողութիւններ ընդունեցինք այն յօդուածին իւրաքանչիւր կէտերը : Միանգամայն պարտ համարեցինք մեզ իբր հայ եկեղեցականներ ցաւակցութիւննիս յայտնել ի Մանչեսթեր գտնուող մեզ ծանօթ բարեկամաց, և խնդրել միանգամայն որ տիտալին յօդուածադրին նշանակած եղերական թմբուութենէն՝ յուշ ածելով Հնդկաստանի հայ դաղթականութեան ներկայ ամենադառն վիճակը :

Նոյ. 13 թուով մեր երկու բարեկամներէն նամակներ ընդունեցինք, որք մեզի պէս ցաւ կը յայտնէին՝ նոյն յօդուածին վերջին տարեանի չափանցութեամբ գրեալ ըլլալուն համար :

“ . . . Տեղւոյս աղգայնոց բարոյական վիճակը, կ'ըսեն մեր բարեկամք, երբեք չեմք կրնար Հնդկահայոց հետ բաղդատել, որովհետև սոյն աղգայինք գրեթէ ամենքն ալ իրենց պատիւ կը համարին Հայ կոչուիլ, հայերէն լեզուն խօսիլ իրարու հետ, ամեն կիւրակէ օր Ս. եկեղեցի դիմել՝ հայկական սուրբ և ուղղափառ աւարտողութեանց ներկայ գտնուելու : Այս տեղի աղգայնոց աղգասիրութեամբն ու կրօնասիրութեամբն էր որ արդի հոյակապ եկեղեցին կանգնեցաւ, այս աղգայիններն են որ իրենց կարողութեան համաձայն համաղգային ամեն տեսակ պիտոյից օգնելու պատրաստ են եղած և իրենց նուէրները չեն զլացած բնաւ : Վերջապէս այս աղգայինքն են որ վերջերս Միւնիխ Հայոց ի Միւնիխ տնուամբ ընկերութիւն մը հաստատեցին, որ առ այժմ կարող եղած են ընթերցարան մը կաղմել, ուր տեղ բաւական աղգային և օտարաղգի պատուաւոր լրագիրք և հանդէսք ունին Հայ ընթերցողներու համար . . . ” :

“ Արդարև ցաւալի է այն աղգայնոց վիճակը՝ որ օտարի հետ ամուսնանալով՝ իրենց աղգութիւն

նը կորուսածի պէս են, որովհետեւ իրենց զաւակունքը Հայոց եկեղեցին մկրտուած չեն, և Հայու սերունդը ըլլալին անգամ չեն գիտեր, թէ և այս այլ բազում տարիներէ 'ի վեր հաղիւ քանի մը հատ պատահած է. բայց ուրախալի և մխիթարական է այն ազգայնոց ու մանց միճակը, որ թէ և օտարի հետամուսնացած, թաւայն հայկական սուրբ եկեղեցւոյ մէջ սլտակուած և իրենց զաւակները նոյն եկեղեցւոյ ծոցը մկրտուած և Հայ կոչուիլն իրենց պատիւ համարած են

• 2 Նաեւ սա՛ ալ ըսենք որ 40 տարիներէ 'ի վեր 40 ի չափ խառն ամուսնութիւն պատահած է միայն

• 4 Ո՛չ պատուական Հարք, երբէք չը կատկածիք Մանչեսթերի Հայ հասարակութեան վրայ, զի նոքա այնքան անտարբեր և վատ չեն Հայութեան դէմ, և գիտեն ըստ ժամանակին դործել յօգուտ և 'ի սէր աղբին, ինչպէս անցեալ տարւոյ Ասիոյ սովուն նկատմամբ և այլ պարագայից մէջ իրենց պարտքերը կատարեցին, ուստի մեծ մեղք է և խղճի դէմ՝ դործ՝ սոցա վրայ հրատարակեալ յօդուածագրին այն կ'ու աղնարկութիւնները :

Մեր երկու բարեկամաց տուած այս ուրախութիւն տեղեկութիւններն ամենայն սիրով կը հրատարակեմք եւ կը խնդրեմք Մանչեսթերի ազգայիններէն որ բնաւ չըցաւին Օրագրոյ յօդուածագրի ծանր ականարկութիւններէն՝ որ ինչպէս կ'երեւի, մասնաւորաց պակասութիւններ ընդհանուրին վերածած է, չը յիշելով որ ամեն մարդ տարբեր կարծեաց և տարբեր զգացմանց տէր է, և թէ ամեն երկիր և ամեն քաղաք բարի և չար բնաւորութեանց տէր անձինք կը դոնուին, և խոհեմութիւն չէ մէկուն բախաստութիւնը շատերու վրայ տարածել. այդպիսի հրատարակութիւններէ աւելի վնաս կ'որտագրի քան թէ օգուտ :

Կը յորդորեմք միանգամայն Մանչեսթերի Հայ դպրութեանները՝ որ Անգլիոյ պէս աղատ երկրի մը մէջ Հայութեան յատուկ եղած պարկեշտ բարոյականներն անաւատ պահելով՝ զիրար յորդորեն խապաւ խորչելու խա-

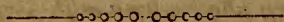
ուրն ամուսնութիւններէ , յորոց որչափ որ վնաս ալ չը
ծագի , բարիք յուսալու բնաւ իրաւունք չունիմք :

Մասնաւորապէս կը խնդրեմք նաեւ Մանչեսթերի
մեր սիրելի ազգայնոց հոգեւոր հովիւ Գեր. Տ. Դ. Լոնդ. Նո.
վարդապետ սուրբ Հայրէն՝ որ ջանայ իրեն յանձնուած
փոքրիկ հօտին մէջ Ազգային սիրոյ և մեութեան ոգւոյ
կայծը միշտ վառ պահելու , և ղանիկա մի սիրտ մի հո-
ղի ջնելու որ բնաւ անօր մէջ ատելութեան և պառակ-
տեման որոմներ չը բուսնին , դիտնալով սր քաղա-
քակրթեալ երկիրներու մէջ գործուած հարըս-
տահարութիւնն ալ զիրար ատելն է . պէտք է ամեն
ջանք 'ի գործ դնէ և ոչ մէկուն կրօնափոխութեան դի-
մելու չթողուլ , այլ ընդհակառակն հայկական կրօնի սէրն
անօր մէջ արծարծելու հնարքներ մտածել : Այն ատեն
իրաւամբ իւր 'կոչման համեմատ վարուած կը համա-
րուի , և ազգին շնորհակալեաց և սիրոյն արժանի կ'ըլ-
լայ :

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ ԹՄՐԳՄԱՆԱՆ

Ս Ո Ւ Ր Բ Գ Ր Ո Ց Յ Ա Ր Գ Ը

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆԱՑ Մ Է Ձ

Բողոքականութեան դրօշակիրն եղող լուտերի
 թարգմանութեանը յարգէն և վարկումէն կրնայ ամեն
 մարդ դուշակել՝ թէ ինչ յարգ և արժէք և յաջողածք
 գտած կ'ըլլան այնպիսի մարդոց թարգմանութիւնները՝
 որ լուտերին ոչ հեղինակութիւնն ունին և ոչ գիտու-
 թիւնը, Դքելլըրի և Ռայցիսոսի թարգմանութիւններն
 ամբաստանուեցան իբրեւ անհաւատարիմ, և քիչ ատե-
 նի մէջ արժէքնին կորսնցուցին ։ Վօլֆի աշակերտներէն
 մին, Շմիդ, 1835 ին վէրդհայմ քաղաքը աստուածա-
 չընչի նոր թարգմանութիւն մը հրատարակեց, որ Գեր-
 մանիոյ մէջ աղէտաւոր խռովութիւն հանեց, Պէրլընպուկ
 հրատարակուած թարգմանութեան համար նոյն իսկ
 բողոքականք կ'ըսեն՝ թէ երեւակայեալ ջնորքներով լի
 է ։ Իսկ Չինձէն Ստորֆին բրած թարգմանութիւնը լու-
 տերինէն շատ վար է ։ Եթէ գերմաներէն թարգմանու-
 թեանց լաւագոյներուն վրայ դատումնին այսպէս ըլլայ,
 ուրիշներուն վրայ ինչպէս ըլլալիքն ինքեին կը հասկցուի ։
 Սնգլիական թարգմանութեանց համար ալ նոյն ա-
 նըստութիւնն և Աստուծոյ մաքուր խօսքէն զուրկ ըլ-
 լալնին կը տեսնեմք ։

Անդղիա բողոքականութիւնն ընդունելէն ետքը կէս դարէն աւելի ժամանակ անցած էր, երբ իրենց ճէմա առաջին թագաւորը յայտնեց՝ թէ տակաւին սուրբ Գրոց այնպիսի թարգմանութիւն մը չունի՝ որ եթէ գերազանց ալ չըլլայ, գոնէ միջակ աստիճանի բան մ'ըլլայ: 1602 թուին Հէմադլոնքուրդ ժողով մը գումարեց, որ ճիշդ թարգմանութիւն մը հրատարակելու միջոցներուն վրայ խորհուրդ եղաւ: Բայց ամեն ջանք և աշխատութիւն պարտաւ ելլելով՝ արդիւնք մը չըկրցան գոյացունել:

Բողոքականք անդադար կը դանդախին՝ թէ անդղիական հաւատարիմ թարգմանութիւն մը չկայ: Ութն և տասներորդ դարուն սկիզբներն անկլիքան կրօնից պաշտօնեայ մը կ'ըսէ՝ որ թարգմանիչք սուրբ Գրոց իմաստն ազաւաղեր են, ճշմարտութիւնը մթնցուցեր են, և շատ տեղեր խօսքերուն բուն միտքը ծռեր են, և զիրենք ստութեան և խաւարի աւելի սիրող ցոլցեր են, քան թէ ճշմարտութեան և լուսոյ: Լինքօն քաղաքի կրօնից պաշտօնեայները չկրցան թագաւորէն ծածկել որ պաշտօնական կերպով սուրբ Գիրքն անդղիերէնի թարգմանողներն երբեմն անկէց բան դուրս ձգեր են, երբեմն ալ մէջը չեղածներն աւելցուցեր են, իւր կ'ըսէին՝ որ սուրբ Գրոց միտքը շատ տեղ կամ փոխուած կամ անհասկնալի եղած է, և աւելի շատ տեղ անիմաստ կամ անճոռնի միտք մը կուտայ: Նոյն ժամանակը սուրբ Գրոց նախանձաւոր ընթերցող մը կ'ըսէր. « Ինչպէս կրնամ ընդունել այնպիսի թարգմանութիւն մը, որոյ մէջ այնքան կրճատութիւններ և այնքան յաւելումներ կը տեսնեմ, թարգմանութիւն մը, որ Աստուծոյ խօսքն երբեմն կը շփոթէ և երբեմն կը խանգարէ, թարգմանութիւն մը՝ որ երբեմն բնաւ բան մը չըհասկնէր և երբեմն հակառակ միտք մը կ'ընծայէ »:

Ուարտանուն լատին աստուածաբանը բողոքական կրօնից պաշտօնէից ցուցուց ապացոյցներով 1722 թուին, թէ իբրեւ հաւատոյ միակ կանոն ժողովրդեան ձեռքը տուած թարգմանութիւնն շատ տեղ կուսակցութեան ոգի կը ցուցնէր, սուտ էր, կերպարանքը

աւրուած էր, կամ միտքը փոխուելով կամ անյատուկ բառեր դրուելով կամ յատուկ դիտմամբ խարդախելով և այս այլափոխութիւններն ըրած էին կամ ուղղափառ հաւատոյ գլխաւոր կէտերը հերքելու կամ բողոքականութեան հիմնական վարդապետութիւնները մէջը մըտցնելու նպատակաւ: Այս ալ դիտել տուաւ թէ այն թարգմանութեան մէջ եկեղեցի բառն եղած է համագործակցութիւն: Եւ աստուածային շնորհաց մարդոյս կողմանէ ալ գործակցութիւնը ջնջուած էին այն թարգմանութեան մէջէն թագաւորին հըրամանաւ, երբ զարմանայի փոխարինութեամբ մը առնց տեղն անցեր էր ժամանակաւոր իշխանութեան հոգեւորէն վեր և անոր իշխող ըլլալը: Սուրբ Պետրոս Աւագելոյն սա ըսածին տեղը, թէ «Ամեն մարդու հընազանդ եղիք Աստուծոյ համար», թէ թագաւորին իբրև գերագոյն էակի մը, թէ իշխաններուն անոնցմէ խորկուած ըլլալնուն համար», Հենրիկոս Ը.^ր թագաւորն այս խօսքը դրած էր. «Մարդոց ամեն կերպ հրամանին հնազանդ եղիք, թէ՛ թագաւորէն դրուած ըլլայ իբրև գերագոյն գլուխէ»: Յետոյ յանդգնութիւննին վերջին աստիճանի տարին, մի և նոյն խօսքն այսպէս թարգմանելով. «Տիրոջ Աստուծոյ» իրաց համար մարդոց ամեն կարգադրութեան հնազանդեցէ՛ք, թէ՛ թագաւորէն հրամայուած ըլլայ իբրև գերագոյն գլուխէ, և թէ՛ և ինչ»: և ինչ»: և ինչ»:

Այսպէս սուրբ Գրոց անդգիական թարգմանութիւնը փոխանակ Աստուծոյ խօսք ըլլալու՝ մարդու խօսք եղած է, և ասոր պարունակած անհաւատարմութեանց և մոլորութեանց համար բողոքականք անգամ ուղղափառներուն հետ կը դանդախին: Ասկէ պատճառած վէճերն այնքան յաճախ և սաստիկ եղան՝ որ կրնայ մարդասոր պատմութիւնը գրել, և բողոքականութեան պատմութեան մէջ բաւական մեծ հատոր մը կրկնայ, ծագկեալ թագաւորութեան մը աշխարհիս տարեգրոց մէջ ունեցած ընդարձակութենէն աւելի: Իրօք ալ Քրիստոֆ

Էնտէրսըն անդղիացի մատենադիր մը , Անգլիական աստուծոյ հրահանգով մականգրով երկու հատորը գիրք տպել տուած է Լոնտրա 1845 թուին , երկու հատորը մէկէն 1500 երես : Այսքան վէճեր և անթիւ սրբագրութիւններ ըլլալէ վերջն ալ մինչև ցայսօր Աստուածաշնչի թարգմանութիւնն անդղիերէն լեզուի մէջ տակաւին առաջին անկատարութեան վիճակէն ելած չէ :

Աստուածաշունչին՝ բողոքականներէն շինուած հօլանտական լեզուի թարգմանութեան պատմիչը կը խոստովանի՝ թէ այն ազգի՝ բողոքական ժողովուրդ ըլլալէ մինչև ութսուն տարի վայելուչ թարգմանութիւն մը չեղաւ , և ժողովոց կողմէն շատ գանգատներ ելան , երբ որ Տօրդրէխդի ժողովն՝ այն ատենն ընդունելի համարուած թարգմանութեան անպիտանութեանը համալուելով , արհամարհանօք մերժեց , և սլետութեան աւագաժողովոյն հետ միաբանելով հրաման հանեց նոր թարգմանութիւն մ'ընելու , որ ճիշդ և բնագրին համեմատ ըլլայ , Մեծամեծ դժուարութիւններ ասոր հըրաւարակուիլն ուշացուցին . կրօնից պաշտօնեայնէրը բնագրին իմաստից վրայ իրարու հետ էին կրնար միաբանիլ : Ոմանք եբրայական բնագրէն թարգմանել կուղէին , այլք աւելի լաւ կը դատէին Եօնիսիոսի և Դրէմէլլիուսի բրած լատին թարգմանութիւնն իրենց բնագիր սեպել . իսկ ոմանք ալ Բիսքադօրի գերմանականը կ'ընտրէին , որուն հաւանութիւն տուած և ընդունած էին Յուրեկից : Երկար վէճերէ վերջն երբ պահելու կանոնին և բռնելու ընթացքին հաստատուեցաւ , այս դժուարին աշխատութիւնը գլուխ հանելու համար շատ տարիներ անցուցին , և անհաւատալի յոգնութիւններէ ետքը՝ ամեն սկզբնագիրներու և ձեռագիրներու պարունակածին հակառակ անհաւատարիմ թարգմանութիւն մ'եղաւ հանածնին : Տասն և եօթներորդ դարը տակաւին չէր վերջացեր , երբ մեծահամբաւ աստուածաբաններնին նոր թարգմանութիւն մ'ուղել սկսան . բայց կամ այս նոր ձեռնարկութեան չըյաջողութիւն վախնալով՝ կամ գլուխ հանելու կարելի միջոցները չունե-

նալով՝ հերիք սեպացին այն ատեն իբրև պաշտօնական ձեռքերնին դառնուած թարգմանութիւնը սրբադրելը , որ ասով ոչ աւելի պէկ եղաւ և ոչ ալյարդն աւելցաւ :

Ասոնցմէ սա՛ կը հետեւի՝ թէ աստուածաշունչի բոլորական թարգմանութիւնը շարունակ փոփոխութեանց ենթակայ եղած են , և հեղինակութիւննին միշտ խախուտ է , որովհետեւ ամեն ատեն վէճի տակ են , Ամեն ալ , առանց բացառութեան , ծուռ , անհարադատ , և մոլորական , գրեթէ ամենն ալ ձեռնհաս հեղինակութիւններէ դատապարտուած են . քանի մը տարի անցնելէն ետքը ամենն ալ ես ձգուած և մերժուած են : Անգամ մը աչքէ անցունել պէտք է նոր թարգմանութեանց վրայ կրէցըրի յօրինած և 1756 ին Ռադիսպօնա տպած լատիներէն գիրքը . նմանապէս ֆօրթօլդ , Ռիշար Սիմօն և Ժաք լը Լօն հեղինակներուն . ասոնցմով աղէկ կը համոզուի մարդ՝ որ նոր թարգմանութեանց պատմութիւնն ամեն տեղ շատ մը դառն դանդատներէ և կծու դատողութիւններէ և անկեղծ կամ շահու մը նպատակաւ եղած ընդդիմութիւններէ և արդելքներէ և այս արդելքներուն դէմ պաշտպանութիւններէ զատ բան չեն տարունակեր , որոնք ամենն ալ իրենց հաւատքն ու փրկութիւնը թարգմանութեանց հեղինակութեան վրայ հիմնողներուն սրտին մէջ սաստիկ վախ ձգեցու կը ծառայեն :

Այս անտեղութեանց դարման մ'ընելու համար անուանին ֆօքչէյուս կուղէր՝ որ թարգմանութիւնները յանհունա շատնան , որպէս զի բնագիրը նայելու աղէկ չը վարժուած փողովուրդն անոնք իրարու հետ բազմատելով կարող ըլլայ Աստուծոյ կրօնքը մարդոյ խօսքէն զատելու և թարգմանութեանց և ոչ միոյն վստահ չըլլալու : Այս դեղը բուն ախտէն գէշ է :

Ինչպէս կարող պիտի ըլլայ ռամիկ փողովուրդն այնքան տարբեր թարգմանութիւնները ձեռք ձգել և իրարու հետ բազմատել . ասկէց զատ , ինչպէս կարող պիտի ըլլայ այն խառնաշփոթ թարգմանութեանց մէջէն ճշմարտութիւնը գտնելու :

Ստեփաննոս կրօնից պաշտօնեայններուն մէկը պարզու-
թիւնով ասիկա կառաջարկէ, որուն Սուրբ Գիւրգիսի Կաթողի-
գործին խորհուրդով մակագրեալ գրոց մէջ ըսածը մէջ բե-
րեմք։ Այս պաշտօնեայն է Օսգէր, յիշեալ գրոց մէջ
այսպէս կը խօսի։ «Մէկ բան մը կը շնորհեմ Հռովմայ,
այսինքն «Հռովմէականաց» և է այս։ Երբեք թարգմա-
նութեանց մէկն ալ ամեն մասամբ կատարելապէս բնա-
դրին իմաստը չպարունակէր, և երբայեցերէն և յու-
նարէն լեզուները սովորիլը շատ օգտակար է։ Այս ալ
ճշմարիտ է որ թէ՛ աշխարհականաց և թէ՛ եկեղեցական-
աց մեծագոյն մասը թարգմանութեան մը ճիշդ ըլլալն
իրենք անձամբ դատելու անկարող են»։

Բայց յուսահատիլ պէտք չէ։ Նայն հեղինակը
թարգմանութեան մը հաւատարմութիւնը վստահ ըլ-
լալու դիւրին միջոց մ'ալ կը սորվեցնէ, հետեւեալ խօս-
քերով։ «Եկեղեցւոյ ծառին բաժնուած այլ և այլ ճիւ-
ղերն ամեն մէկը սուրբ Գրոց մէկ քանի թարգմանու-
թիւններ հրատարակած են, և տարակոյս չկայ որ ա-
սոնց իւրաքանչիւրը մէկ կողման մը մասնաւոր օգուտն
ունին իրենց նպատակ։ Արդ՝ երբ ուղղափառ աշխար-
հական մը տը Սառիկին թարգմանութեան հարադատու-
թեան վրայ տարակոյս և անվստահութիւն ունենայ, օ-
րինակի համար, այս ինչ կամ այն ինչ խօսքին իմաս-
տին վրայ, ուրիշ բան պէտք չէ ընել, բայց եթէ իւր բո-
ղոքական դրօցիին երթալ և անկէց Մարգինի կամ
Օսգերովալտի թարգմանութիւնն ուղել։ Կամ եթէ գեր-
մանացի կամ անգղիացի կամ հօլանտացի է, անոր հար-
ցրէ՛ թէ այն ինչ խօսքն իր լեզուին ինչպէս թարգմա-
նուած է։ Եթէ ուղէ՛ կրնայ ալ երկու իրարմէ տարբեր
իմաստուններու դիմել, հին կտակարանին համար կըր-
թեալ հրէի մը, և երբայեցերէն գիտցող քրիստոնէի մը,
նոր կտակարանին համար ալ յունարէն գիտցող մէկու
մը»։

Աստուած ամենիմաստ է. բան սորվելու համար
այդպիսի ճամբայներ չցուցնէր։ Ամենաբարի է. ճշմա-
րիտ հաւատքն և յաւիտենական փրկութիւնն այդպիսի

բաներով չփոխանակէր : Հաւնած եմք բողոքականն կրօնից այն մասին կարծեացը , որ առանց պատրուակելու , կ'ըսեն՝ թէ բողոքականաց մէջ կրօնական ուսումը պակասաւոր է , և կը յաւելուն թէ՝ հաւատքին : ստոյգը դռնէն այս աշխարհիս բանը չէ (1) : Աստուծմէ առաջ դատաստան ընել պէտք չէ . հիմնական հաւատալեաց վրայ քրիստոնէից մէջ եղած վիճաբանութեանց որոշիչ վճիռը հանգեւրձեալ կենաց մէջ կ'ըլլայ . այնքանը հերիք է՝ որ Աստուած գիտնայ ճշդիւ՝ թէ որ կէտերը հիմնական են և որոնք չեն : Այս խօսքերուն հեղինակն է Մօնօ անուն բողոքական քարոզիչը (2) :

Ուրիշ բողոքական քարոզիչ մը՝ Պուչէ անուն Մօնօն նպատակովը դիրք մ'աւ ասիկա շինելով , ըսած է՝ թէ սուրբ Գրոց սուտ ու սխալ թարգմանութիւնն այնպիսի գէշութիւն մ'է՝ որ դարման չընդունիր . Այս ըսածը մասնաւորապէս հաւատոյ դէմ մոլորութիւն պարունակող թարգմանութեանց համար է : Այս խօսքը զմարդիկ մինչև յուսահատութեան մէջ ձգելու չափ անբեցուցիչ , և առ Աստուած անիրաւել է . բայց սա աղէկութիւնն ունի որ ճշմարիտ և անկեղծ է բողոքականաց համար , որ եկեղեցւոյ հեղինակութիւնը մեր

(1) Այս խօսքը բողոքականաց բերնէն ելլելով ճշմարիտ է , բայց միայն իրենց համար , որ հաւատոյ ստուգութեան ապացոյցները կորուսած են եւ նոր ստացոյցներ գտնելիք չունին :

(2) Այս հեղինակին , Լեւսէլ մակադրեալ գրոց՝ որուն մէջ դրուած է վերոյգրեալ խօսքը , նպատակն է ցուցնել թէ սուրբ Գիրք կարդալն եւ ճշմարիտ հաւատքն անկից սորվելն առ հասարակ ամեն քրիստոնէի պարտք է : Բացքերը կ'ըսէ՝ թէ հաւատալեաց մէջ հիմնական կէտեր կան , որոց հաւատալը հարկաւոր է փրկութեան հասնելու համար , եւ այնպիսի կէտեր ալ կան՝ որոց հաւատալն ու հաւատալն ո'չ օգուտ ունին եւ ո'չ վնաս , եւ այս կէտերն իրարմէ որոշողն Աստուած պիտի ըլլայ . ի՞նչ օգուտ կը յուսայ սուրբ Գիրք կարդալէն՝ երբ կարդացողն իւր հոգւոյն փրկութեան նպատակով հաւատալիքը պիտի չկարենայ որոշել :

Ժելով, և անոր տեղը ուրիշ վաւերական և հաստատուն հեղինակութիւն մը ցուցնելու անկարող ըլլալով՝ ստիպուած են այս հեռեւութիւններն ընդունելու :

Մինչև այս տեղս Պէլճիքացի հռոմէական մատենադրի մը ժողոված տեղեկութիւններն են՝ որոց վրայ կարևոր խորհրդածութիւնները ծանօթութեան ձևով մեր կողմէն աւելցուցած եմք : Հոս մէկերկու դիպաւոր և դիտնալու արժանի տեղեկութիւններ տալն անողուտ չեմք համարիր :

Յայտնի է՝ թէ սուրբ Գիրքն երկու գլխաւոր մասն ունի . հին կտակարան , որ Տեառն մերոյ աշխարհ դալէն առաջ դրուած է , և աշխարհիս ստեղծումէն մինչև իսրայելացւոց ազգային ինքնօրինութեան տկարանալն և բոլորովին վերնալու մօտենալը կը սրտմէ , որ այնպէս ալ պիտի ըլլար Յակոբ նահապետին մարդարէութեան համաձայն , որ իր Յուդա որդւոյն համար ըստ . Յուդայի ցեղէն իշխան՝ և ազգին գլուխ պիտի չը պակսի մինչև դալու ժամանակին տէրը դայ . “ Մէ՛ պաւկապեսցէ իշխան ՚ի Յուդայ և մի՛ պետ յերանայ նորա մինչև եկեսցէ նա՝ որոյ իւրն են հանդերձեալքն : ” (Ծննդ . Խթ . 10) . այսինքն , մինչև Մակաբայեցւոց դրքերը՝ որ Յուդայեան իշխանութեան վերջին տկարութիւնը պատմելով՝ հրէից և քրիստոնէից յաջորդական պատմութիւնըն իրարու հետ կը կապէ , և հին կտակարանի վերջին դիրքն է : Հին կտակարանի մէկ մասն ալ ապագայ ժամանակի ըլլալիքներուն , և մասնաւորապէս Տեառն մերոյ փրկարար տնօրէնութեանց և անոր հաստատելիք եկեղեցւոյն վրայ մարդարէութիւններ և հոգւոր երգեր և բարոյական խրատներ կը պարունակէ . և հիմակուան ժամանակն ասոնց մեծ մասն երբայեցերէն կամ ետքի ժամանակներն եբրայեցւոց մէջ սովորական եղած քաղզէարէն լեզուով դրուած են . մէկ քանի հատըն ալ այսօր եբրայեցերէն չունենալնուն կամ հազուադիւտ ըլլալուն համար յունարէնը սկզբնադիր օրինակի յարդ ստացած է . թէպէտ կան իմաստուն և հետաքրքիր անձինք՝ որ կը վկայեն՝ թէ այն հին կտակա-

րանի հիմայ յունարէնն սկզբնադիր սեպուած գրքերն
Եբրայեցւոց ալ անծանօթ չէին, որով բողոքականաց
այսպիսի գրքերն իբրեւ անհարազատ իրենց թարգ-
մանած Ս. Գրքէն դուրս ձգելը հիմնական պատճառ
մը չունեցած իլլայ :

Այս գրոց կարգն են վերոյիշեալ Մականայեցւոց
երկու գրքերն, որոց համար Որոգինէս և Հերոնիմոս,
առաջինն երկրորդ գարերուն մէջ, և երկրորդը չորրորդ-
և հինգերորդ գարերուն մէջ, եբրայական լեզուի քա-
ջավարժ, կը վկայեն՝ թէ եբրայական բնագիրը տե-
սած են : Ասկէց զատ բանասիրաց յայտնի է՝ թէ Չինաս-
տան մինչև հիմայ Հրէից բաղմունթիւն կայ, որ հոն գաղ-
թեւնուն առաջին ժամանակն երբ ըլլալն իրենք ալ չգի-
տեն : Գէօքչէր անուն գերմանացի մատենագիր մը Չինաց
հայտնութեան հրէից ունեցած սուրբ Գրոց վրայ գեղեցիկ-
նադրով 1803 թուին Հալէ քաղաքը լատիներէն տպած
գրոց մէջ կ'ըսէ՝ թէ Մականայեցւոց երկու գիրքերն
ունին և Աստուածաշունչի ուրիշ գրոց հաւասար բռնե-
լով կը կարդան : 'ի հարկէ եբրայական բնագիրը պիտի
ըլլայ . Յունաց լեզուով գրուած գիրք մը հրէից սուրբ
գրոց կարգն ընդունելին և կարգաւորին այնպիսի տեղ
մը՝ ուր յունարէնն անծանօթ է, անհաւատալի կը թուի :

Սիրաքայ գրոց համար Գերմանիոյ հրէից իմաստուն
ռաբբիններէն մին, Ունց անուն, Հրէից իմաստուն Դաւիթ
Մաթեանց վրայ պարսկան Բացարդութեան մակագրով 1832 թու-
ին Պէուլին տպել տուած գերմաներէն գրոց մէջ կ'ըսէ՝
թէ ատեն մը Սիրաքայ գիրքը հրէից մէջ յարգի բըր-
նուած բարոյական գրոց կարգն առաջինը սեպուած
էր : Ասոր ապացոյցը կուտայ Տրաք, որ հրեայ իմաս-
տուն ռաբբի մ'էր, և յետոյ քրիստոնեայ ըլլալով՝ Են-
դեյոյ և Սինթիլայի հայտնութեան անունով երկու հատոր
գիրք տպեց Փարիզ գաղղիներէն, 1844 թուին : Ասիկա
կը վկայէ՝ թէ Թալմուտին Հաղեղա մականգրեալ ճառին
մէջ Սիրաքայ գրքէն վկայութիւն առնուած է, և հեղի-
նակին անունն ալ գրուած է Ենդեյոյ Պէուլին, որ է
Յեսու որդի Սիրաքայ : Հերոնիմոս ալ Սողոմոնի գրոց

յառաջաբանութեան մէջ կ'ըսէ՝ թէ Սիրաքայ հրէական
բնագիրը տեսեր է : Բողոքականներէն ոմանք կըսեն՝
թէ եկեղեցւոյ նախնի Հարք Սիրաքայ գիրքը չէին ճանչ-
նար . բայց ասիկա տղէտներուն հետ խօսած ատեննին
կամ տղէտներուն համար հրատարակած գրքերնուն մէջ
կ'ըսեն : Պրէզընսյտը , որ իմաստութեան կողմանէ բո-
ղոքականաց մէջ մեծ անուն ունի , կ'ըսէ՝ թէ եկեղեցւոյ
նախնի Հարք Սիրաքայ գիրքն իրրեւ աստուածաշունչ
և կանոնական կը ճանչնային , և ասոր ու միւս աստուա-
ծաշունչի գրոց հեղինակութեան մէջ տարբերութիւն
չէին դնէր (Կլէր . Ներսէս-Յիսն 'է գլխ . հին և նոր կրօնականաց .
Հրէ . Ե . Եր . 85) :

Իմաստութեան Գրոց համար Հրեայք կը կարծէին՝
որ Սողոմոնի շինածն է . ինչպէս կը վկայեն Սլլընմէկերը
և Տիւլօաղէն երկու բաղմահմուտ և բաղմաքնին մատե-
նագիրք . ըսել է թէ ժամանակաւ այս գրոց եբրայա-
կան բնագիրը կար : Ռապպի Մօշէ Պէն Մայմուն այս
գիրքս Բէ Իմաստ-Յիսն անունով կը յիշէ Մովսէսի հնդա-
մատենին յառաջաբանութեան մէջ . և կ'ըսէ՝ թէ Գաղ-
ղէացւոց լեզուով գրուած է . Նաբուգոդոնոսորայ գե-
րութեանէն ետքը Հրէից սովորական լեզուն եղաւ : Նոյ-
նը կը վկայէ նաև Ռապպի Մօշէ Պէն Նախման . ասոնց
վկայութիւնը մէջ կը բերէ Տիւլօաղէն .

Յուդիթայ գիրքն արդի Հրէից մէջ իբրեւ աստուա-
ծաշունչ ճանչցուած չէ . բայց առաջ ճանչցուած ըլլա-
լուն նշանը մինչև հիմա մէջերնին մնացած է . Հողո-
վեռնեսի մեռնելով Բեաիդուտ քաղաքին պաշարմանէ
ազատուելուն յիշատակը մինչև ցարդ Հրեայք ամեն
տարի կը կատարեն կ'ըսէ Պրայդ Հաւրդ . գերմանա-
ցին , որուն խօսքը մէջ կը բերէ Վօլֆ , Եբրայական Մար-
նապարտ գրոց երկրորդ մասին մէջ . (Երես . 198) .
Սյս պաշարման և ազատութեան պատմութիւնը 'Յու-
դիթայ գրքէն զատ ուրիշ տեղ գրուած չէ :

Տօբիթայ գրոց եբրայականը վեշտասաներորդ դա-
րուն սկիզբը , այն է Լուտերի նոր գլուխ վերցուցած
ժամանակները տպուած է եղեր կոստանդնուպօլիս ,

ինչպէս որ վօլֆ կը վկայէ վերոյիշեալ դրոց 193 երեսը։
 Բարութ Թալմուտին մէջ մարգարէից կարգը յիշուած է այր ցանկալի անուանեալ Դանիէլի և Մուրթբէի և Անդեայ և Զաքարեայ և Մալաքեայ մարգարէից հետ։ (1) Բարութայ մարգարէութիւնն եբրայեցւոց լեզուով գրուած ըլլալուն հաւաստիք կը ցուցնեն իմաստուն մարդիկ՝ եբրայական ոճ մէջը շատ դանդաղելը։

Այս գրքերուն աստուածաշունչ ըլլալուն հաւատալու համար մենք Հրէից վկայութեան կարօտ չեմք, քրիստոնէական եկեղեցւոյ հատատուն վկայութիւնն ունիմք։ Բողոքականք իրենց մտածելուն իրաւունք ունենալ կը ցուցնեն Հրէից անձանօթ ըլլալը։ Կրօնական խընդրոց մէջ ապացոյցներուն զօրութիւնը հին եւ միակերպ ըլլալուն համար մենք տեսանք որ ասոնք հին պոետնեւրէն մինչեւ մօտ պոետներս եւ ոմանք մինչեւ հիմայ ալ Հրէից ծանօթ են։ Եւ ասով բողոքականք այս գրքերը մերժելու իրաւունքը բոլորովին կորուսած են։ Իսկ թէ արդի Հրէայք ասոնք ինչո՞ւ չունին, պատճառը կը ցուցունէ իսահակ վօսիոս Բաղաթն Սէքեւն աւագանաց գրոց մէջ (Գլ. Է.)։ Սուրբ գրքերն առաջ տաճարին մէջ ուսուցուած ըլլալուն համար, «Յոյնք ասոնց ափսոսանք անուն տուին, որ ծածկուած ըսել է, եւ անոր համար ամեն մարդու ձեռք չէին տար։ Երբ յետոյ քրիստոնէութիւնը տարածուեցաւ, եւ հրէութենէ քրիստոնեայ եղող իմաստուն անձինք հակառակորդ Հրէից դէմ այս գրքերէն վկայութիւն կը բերէին, հրեայ Ռաբբինները մերժեցին եւ ծածկեալ յայտնութիւն կանուանէին ասոնք։ այս եղաւ պատճառ որ արդի Հրէից աստուածաշունչ

(1) Մուրթբէի այս կարգին մէջ մանեւն անոր համար է որ Նսմիկայ դիրքն ասոր գրուածն է կըսուի։ Եւ Հրեայք սուրբ Գրոց ամեն հեղինակները մարգարէ կը սեպեն, որովհետեւ աստուածային ներշնչմամբ գրեցին։

չին մէջ չկայ :

Նոր կառուարանի գրող համար , որ է աստուածաշունչի միւս մասը , մեր կողմերը թափառող բողոքական քարոզիչք մինչև ցարդ բան մը խօսած չլլալով՝ մեզի ալ դիմախօսելու նիւթ տուած չեն , Հոս համառօտ խօսք մ'ունիմք հին կառուարանին հայերէն աշխարհաբար կամ հայագիր տաճկերէն թարգմանութեանց համար :

Մեր գրաբար Աստուածաշունչը հինգերորդ դարուն մէջ մեր երանելի թարգմանիչք յունարենէն թարգմանեցին , իսկ յունարէնի թարգմանութիւնն եղած է Եփեսոսի Պաղոմէոս եղբայրասէր մականուանեալ թագաւորին խնդրով , Փրկչին աշխարհ գալէն երկու հարիւր յիսուն տարիէն աւելի առաջ : Ուստի ամեն քրիստոնեայ մատենագիրք կը վկայեն՝ որ այս թարգմանութիւնը շատ հարազատ է , և մաքուր է այն ամեն փոփոխութիւններէն՝ որ Տեսաւն մերոյ աշխարհ գալէն ետքը դրուած եբրայական աստուածաշունչներուն մէջ կը տեսնուին . հիմակուան եբրայական աստուածաշունչներն այս փոփոխեալ ձեռագիրներուն վրայ տպուած են :

Ասով յունարէն թարգմանութիւնը մեծ յարգ ըստացաւ քրիստոնէից մէջ , և բնական էր որ մեր հայերէն գրաբար թարգմանութիւնն ալ նոյն յարգն ունենար , որուն հայագէտ հմուտ եւրոպացի իմաստունք ալ կը վկայեն և յատկապէս մերինը Բաբուրի Բաբեմանիւնց կ'անուանեն :

Այս այսպէս ըլլալով , ի՞նչ հարկ կայ բողոքականաց՝ որ հին կառուարանի սուրբ Գիրքը փոխանակ հայերենէ կամ Յունարենէ աշխարհաբարի կամ Տաճկերէնի թարգմանելու , եբրայականէն թարգմանեն . Եթէ հիմակուան եբրայականները հիներէն կամ հին ատենն եղած թարգմանութիւններէն աւելի հարազատ դառնան , արդեօք ասոր ի՞նչ ապացոյց ունին : Եթէ ապացոյց չունին , հին ժամանակէն հաւատարմութեամբ յունարէնի թարգ

մանուածն ետ ձգելով, և երբայականին դիմելով ինչ
լսել կուղեն : Երբայական աստուածաշունչի հարա-
զատ կամ անհարազատ ըլլալուն վրայ ուրիշ անդամ կը
լստիմք :

ՅՈՒՀ . ՊՐ . ՏՐ . ԿՐՊ.

ՏԵՐՈՅԵՆՆՑ.

Վ Ե Պ

Հ Ա Ճ Ի Ս Ա Ֆ Է Ր

ԹՈՒՍՔ Ի ՍԷՄԵՐՂԱՆՏ

Շարունակութիւն . Տէ՛ւ Թէ՛ւ ԺԱ. Եւ . 698 .

ԻԲ .

ԼՐՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Այն զգացումը՝ որով Մօլթօֆ իւր նախկին օգնական—զօրապետն ընդունեց՝ մի միայն գնդապետին՝ ա՛մուսնութեան հակառակելէն յառաջ եկած էր . Երկայն ատենէ ՚ի վեր կառավարչին հոգին խռովող կասկածները Պատալօքիէն վերցած և Ուրլիէֆին վրայ դարձած էին : Մօլթօֆ երևակայեց՝ թէ Ուրլիէֆ իւր հօր եղբոր որդւոյն սիրահարած ըլլալուն համար էր որ անոր՝ պաշտօնակալին հետ միաւորութեան ընդդիմացաւ :

Սպարապետն իւր կնոջ սիրահար և անոր իշխանութեան տակ նուաճուած ըլլալով՝ անոր բան մը հարցնելու չէր համարձակեր . բայց համոզուած էր՝ թէ Մարթա դառնապէս կ'ողբար զՈւրլիէֆ : Արդեօք Մարթային ողբալն առ Ուրլիէֆ սիրոյն նշանն էր՝ եթէ ոչ պարզապէս ջըղային կնոջ հաճոյք . սպարապետը կ'անդիտանար զայս . բայց ստուերի դէմ մաքառումն իրեն անկարելի կ'երևէր . Սպարապետը խիստ կը նեղուէր , որովհետեւ իւր կնոջ դէմ չէր կրնար բարկանալ՝ անոր առ Ուրլիէֆ չափազանց սիրոյն և կրից համար , նոյն իսկ զօրապետին մահուընէ վերջն ալ : Հիմա դերերը փոխուած էին : Մօլթօֆի կենդանի մարդու մը դէմ պիտի մաքառէր , և այս մարդն ոչ թէ իւր կինը , այլ ուրիշ մը կը սիրէր : Մօլթօֆի իւր կնոջ բնաւորութիւնը ճանչցած կարծելով , կը յուսար՝ թէ անոր անչափ հպարտութիւնը վերաւորուելով , երջանիկ օրերու մէջ պիտի ապրին : Կառավարիչը , ամեն ծեր սիրահարներու պէս , խիստ անձնասէր էր . Պասալսքին և Լիլին կացութիւնը մուսուս , որոց ամուսնութեան կապը յանկարծ խզուած էր . արհամարհեց պատշաճութեան և քաղաքավարութեան օրէնքն , և առանց հանդիսականաց աիշութիւնը նշմարելու , քանի մ'անդամ գրկեց զՈւրլիէֆ . յետոյ՝ առաջարկեց անոր անմիջապէս սլալատը դալ , հանդերձները փոխել և իւր արկածալից ճանապարհորդութեան պատմութիւնն ընել :

Արդէն ըսինք՝ որ Թուրքաստանի դինուորական գաւառաց կառավարիչք մեծ տիտղոսներ ունին : Ասկէց դատ , Ս . Բեդրսպուրկի կառավարութեան յոյժ խմաստուն քաղաքականութիւնը կը հրամայէ այն կառավարչաց որ վառաւոր և շքեղ հանդէսներով և ցոյցերով երևին Թուրքաստանի բնիկ ժողովրդոց առջև . Այս գաւառի ժողովուրդք խիստ մեծ յարգանք կը պարտին Ռուս կառավարչաց , որոյ համար յատուկ օրէնք և կանոն ալ սահմանուած են :

Ո՛չ Պասալսքի և ո՛չ Լիլ չը համարձակեցան Մօլթօֆի Ուրլիէֆին նկատմամբ ըրած ցոյցերն արգիլելու .

սակայն Ռըլիէֆ այս տեսարանին անլայելու թիւնը հասկըցաւ . ուստի մեծարանօք կառավարչին բաղունն իրմէ հեռացնելով , կօրէֆ օրիորդին ըսաւ .

— Նորին Բարձրութեան տեղեկագիրս տալէս վերջը՝ անմիջապէս ձեր քով պիտի դամ , սիրելի՛ հօրեղ . բօր որդիս , և պիտի խօսինք . Հաճեցէ՛ք ինձ սպասել , իսկ դուք , Պասալըքի՛ , յարեց , անոր դառնալով , վաղը ձեր ինձմէ ուղեւիք բացատրութիւնները տալու պատրաստ եմ :

— Իս՛ւ , պարո՛ն , վաղը կ'սպասեմ ձեզի :

Կօրէֆ յանկարծ յիշեց՝ թէ հարսին հայրն է , ուստի թօթովելով ,

— Բայց ըսաւ :

— Ամեն բան ձեզի այս իրիկուն պիտի բացատրեմ , յէկօ՛ր Աղեքսանդրօվիչ :

Ծեր դիտունը հաւանութեան շարժում ընելով ,

— Է՛հ , ըսաւ :

Ծեր դիտունին է՛հ ըսելը կը նշանակէր՝ թէ որովհետեւ իւր աղջկան ամուսնութիւնը Տուրենտան և իրանեան ցեղերուն բաղդին վրայ և ոչ մէկ կէրպով կ'աղդէր , անոր համար անտարբեր կը գտնուէր :

Ռըլիէֆ՝ հանդիսականաց կողմը դառնալով ,

— Թէպէտ , ըսաւ , առջի բերան ձեզի այնպէս կ'երևի՝ թէ ընաւ իրաւունք չունիմ՝ այս ամուսնութեան ընդդիմանալու , բայց խիստ մեծ պատճառներ ունիմ , որոց վրայ որո՛ւ որ անկ է , պիտի խօսիմ : Իսկ եթէ այս պատճառները բաւական չերևին , ամուսնութիւնը միայն քանի մ'օր ետ պիտի մնայ : Ուրեմն ներեցէ՛ք ինձ , պարոնայք , դուք ալ , հայր իմ , և հաւատացէ՛ք որ պատուոյ և արդարութեան զգացումէ մղեալ այսպէս գործեցի :

Սօթթօֆին Ղիլիէֆ ընդունելուն կերպը՝ ասոր ըրածին լռելեայն հաւանութիւն տալ էր , կ'երևէր՝ թէ հարսին հայրն ալ այս ընդհատումը կ'ուզէր . Բահանայն հանդիսականներն օրհնեց , որք շատ այլ ընդ այլոյ մեկնութիւններ տալով այս տարօրինակ դէպքին , եկեղեցիէն դուրս ելան :

Մօլոթօֆի գնդապետին բաղկէն բռնելով, երկուքն ալ կառավարչին բնակարանին կողմը կ'ուղղէին: Հոն սպարապետը ցած ձայնով իւր ծառայներէն միոյն հրամայեց որ Ռըլիէֆին նախկին բնակարանն երթալով, ուր ամեն ինչ կնքուած էր, անոր Սմրղանտ թողած համազդեասներէն մին առնէ, քաղաքէն ալ զոյգ մը փէօթընառ ուսադիր գնելով՝ այն համազդեաստին վրայ կարէ եւ իրեն բերէ. — իւրաքանչիւր Ռուս կամ Ռուսաց տիրած քաղաքին մէջ ամեն պատուոյ աստիճանի նշանները կը դռնուին — ցետոյ Ռըլիէֆին ըսաւ՝ որ հանդերձները հանելով՝ լաւ մը մաքրուի. լուացուելէն վերջը՝ Մօլոթօֆ իրեն քով նստաւ եւ խնդրեց որ իւր արկածից պատմութիւնն ընէ:

Ռըլիէֆ՝ կրած վիշտերը, չարչարանքներն ու ներշնչութիւնները նկարագրած ատեն՝ ծեր սպարապետին աչքերէն արտասուաց գետեր կը հոսէին: Գետոյ, որովհետեւ Ռըլիէֆ Հաճի—Սաֆէրին խօսք տուած և պատուոյն վրայ երդուընցած էր, կաշառաբեկ պահապանի կեղծ պատմութիւն մը հնարեց՝ իւր ազատութիւնը բացատրելու համար:

— Այս մարդը, ըսաւ, զիս Դէփէի կերպարանք մը տուց, որով կրցայ անարդեւ անապատէն անցնիլ: Աստուած զիս պահպանեց, որովհետեւ ճամբան մէկուն ալ չհանդպեցայ: Վերջապէս այս իրիկուն Սմրղանտ եկայ, և ենթադրելով որ դուք զիս մեռած համարած էք, կառավարութեան պալատին կողմն եկայ ինքզինքս ճանչցունելու համար:

Բազմութիւնն այնչափ լեցուած էր պալատին բոլոր տիւրքեր, որ չկրցայ ճամբայ բանալ: Այս բազմութիւնը զիս մինչև եկեղեցւոյ դուռը տարաւ. ներսը նայեցայ և ղձեղ հոն տեսնելով՝ յառաջեցի Ձեր վսեմութիւնը մնացածը զիտէ:

— Սիրելիս, ղձեղ տեսնելով այնչափ ուրախացայ, եւ այնչափ երջանիկ եղայ՝ որ տակաւին չհարցուցի ձեզի այն պատճառները՝ որոց համար այս տղայոց ամենաութեան հակառակեցաք:

— Սպարապետ, եթէ կը ներէք, պիտի չըսեմ ձեզի ասիկա : Խմ դադարնիքս չէ :

— Ո՛հ, ինչպէս որ կուզէք : Միայն, որովհետեւ հաւանականաբար կ'անգիտանաք՝ որ Պ. Պասալաքի օգնական-ղորապետս է, եթէ իրեն դէմ ծանր ամբաստանութիւն մ' ունիք ընելու

— Ո՛չ, սպարապետ, ընդմիջեց Ուրլիէֆ, ասոնք անձնական նկատումներ են, լոկ անձնական : Կարելի է որ հօրեղբորորդիս ալ չընդունի այս նկատումներս :

— Պահեցէ՛ք դադարնիքնիդ, պահեցէ՛ք, սիրելի՛ս, յարեց Մօլօթօֆ, ուրախութեամբ ձեռքերն իրարու շփելով :

Ուրլիէֆ բաղնիքէն ելլելով՝ նոր համազգեստը հագաւ : Մօլօթօֆ խորամանկ հայեցուած մը ձգեց վըրան : Ուրլիէֆ հայելոյն մէջ նայեցաւ եւ խնդալով ըսաւ .

— Լէւեռնան-+օւնէլ մը հաճեր է իւր համազգեստն ինձի փոխ տալու :

— Բայց ո՛չ, սիրելի՛ս, կը խաբուիք, այս համազգեստն ձերն է : ձեր նախկին բնակարանէն բերել տուի :

— Ուրեմն համազգեստս փոխուած է՝ բացակայութեանս միջոցին, որովհետեւ տակաւին +օւնէլ (դնդապետ) չեմ :

— Կը կարծէք՝ թէ դնդապետ չէ՞ք :

Ուրլիէֆ զարմացմամբ Մօլօթօֆին երեսը կը նայեր, սպարապետն ալ պզտիկ տղայի պէս՝ Ուրլիէֆի ամուշութեան վրայ կը խնդար : Մօլօթօֆ անդամ մ'ալ գրկեց յՈւրլիէֆ՝ անոր նոր աստիճանի հասնելը շնորհաւորելով : Այս վայրկենին, տաճարապետն խնայուց՝ թէ սպարապետէն հրամայուած ընթրիքը բաւարարու է : Նոր դնդապետը յարտասուս շարժեցաւ իւր նախկին գլխաւորին փափուկ խնամոց վրայ :

Կերակուրը լմնալէ վերջը՝ Մօլօթօֆ դուրսընդուն ձայնով Ուրլիէֆին ըսաւ .

— Հիմա կինս տեսնելու երթանք, ձեր վերադար-

ձըն իմացած է , և անհամբեր ձեռքի կ'սպասէ , որովհետեւ քիչ մնաց պիտի մեռնէր՝ երբ ձեր մահը լսեց . զանիկա մխիթարելն անկարելի եղաւ . ճիշդը խօսինք , մեք ալ զձեզ մեռած կը կարծէինք :

Իւրաքանչիւր անգամ որ Մօլթօֆի իւր կնոջ վրայ կը խօսէր Ռըլիէֆին առջև , սա կը դողար . բայց այս անգամ հանդարտութեամբ պատասխանեց .

— Ներեցէ՛ք , սպարապետ , լիզին և իւր հօրը խօսք տուի . վաղ առաւօտ յարգանքներս կոմսուհւոյն պիտի մատուցանեմ . այսօր ներեցէ՛ք :

— Ինչպէս որ կուզէք , սիրելիս , ըսաւ Մօլթօֆ , ներքնապէս զարմացած Ռըլիէֆին յայտնի ցրտութեան վրայ :

Երեկոյեան ժամն եօթն էր . արդէն գիշեր եղած էր՝ երբ Ռըլիէֆ իւր հօր եղբորորդւոյն քովէն մեկնեցնեցաւ : Զուարթ դէմք ունէր , և յանկարծ դէպ 'ի քաղաքին դրանց կողմն ուղղեցաւ . Յօգնութիւնը , յոյզերն և երջանկութիւնը չէին մոռցուցած նոր գնդապետին , իրեն՝ Սէրտարին ըրած խոստումը : Քաղաքին դրանց միոյն կողմը դնաց . դրան առջև հասնելով , զարմացաւ երբ փակուած գտաւ . պաշարման վիճակը չէր գիտեր : Պահանջող մը կանչելով , իրեն բարձրատախճան պաշտօնակալ մ'ըլլալը իմացուց . բայց որովհետեւ ինքզինք ճանչցունելու գաղտնի բառը (հօ ֆօրբս) չէր գիտեր , անկարելի եղաւ դուրս ելլել : Յուսահատած , միւս դռները դնաց , բայց ամեն ուրեք դրական մերժումն ընդունեց , և ամեն տեղ զինուորը և պաշտօնակալք զարմացմամբ հարց ու փորձ կ'ընէին իրեն՝ երբ անոնցմէ քաղաքէն դուրս ելլելու հրաման կը լսնդէր :

Ռըլիէֆ իւր նախկին բնակարանը մոտնելով՝ խիստ ուրախացաւ ամեն բան շտկուած զարդարուած տեսնելով : Վայրկեան մ'ալ ինքզինք երջանիկ համարեց բոլոր կահ կարասիներն առաջուան պէս զետեղուած դրոշմներով՝ այնչափ արկածներէ վերջը , Յետոյ գրասեղանին առջև նստաւ , և ինչպէս այս պատմութեան սկիզբը , նոյնպէս հիմա ալ Ռուսաստան նամակ գրելու սկսաւ :

Քանի մը վայրկեան գրեց, բայց անմիջապէս բնութիւնն իւր իրաւունքը պահանջեց. յագնելով՝ գրիչը վար ձգեց և անկողնոյն վրայ ինկաւ՝ նամակը կիսկատար թողլով :

Մարթա՝ Ուրլիէֆի վերադարձին ընդն առնելով՝ երջանկութեան իրական զգացում մը կրեց . բայց յետոյ տակաւ առ տակաւ, քանի որ խորհրդածութիւնները զանիկա կը սլաշարէին, այնչափ ալ իւր ուրախութիւնն կ'աներեւութանար՝ նախանձու և կասկածանաց տեղի տալու համար : Մարթա ալ էրկանը պէս խորհեցաւ . այսինքն . կարծեց՝ թէ Ուրլիէֆին՝ Լիդին ամուսնութեան հակառակելուն պատճառը, անոր՝ աղջկան սիրահարած ըլլալն էր . այսպէս Մարթա անտախ ցնորքներով անձնը կ'սփոփէր : Յետոյ խելքն և յուշադրութիւնը վրայ եկաւ . գիտէր՝ թէ իւր նախկին խօսնայրը վերադարձած էր, և ամեն վայրկեան կ'սպասէր՝ որ Ուրլիէֆ ըրոյր գայ : Բայց ամբողջ իրիկունն անցաւ և Ուրլիէֆ չեկաւ : Եւսմը տասնին, կառավարիչը կնոջը քով մտաւ : Մարթա գնդապետին դէմ զգացած բարկութեամբ՝ էրկանը խիստ լաւ ընդունելութիւն ըրաւ : Երկոյն տտեն իրաւուն հետ խօսեցան : Մօլթօֆի իմացուց կնոջը՝ թէ վաղը Ուրլիէֆ իրեն այցելութեան պիտի գայ :

Մարթա չկրցաւ ամբողջ գիշերը քնանալ . բարկութիւնն և նախանձը զանիկա կը լափէին : Էրկանը հետ անցուցած քանի մի ժամերը — երկու ամսէ 'ի վեր այսպիսի բան մը պատահած չէր — միտքը դալով՝ սիրտը ձանձրութեամբ կը յուզէին : Միայն առաւօտեան մօտ քիչ մը քնացաւ :

Ուսուստեան ժամն իննին, Լիդ քովն եկաւ . բայց աղախինը՝ զգուշութեամբ կոմսուհւոյն սենեկին վարագոյրը վերցունելով՝ տեսաւ որ կը քնանար, ուստի չըհամարձակեցաւ զանիկա արթնցնելու : Մարթա ժամն տասն և մէկին միջոցներն արթնցաւ, գլուխը ծանր և ջիգերը թուլած : Նախաճաշն ընելէ վերջը՝ իմացուցին իրեն թէ Ուրլիէֆ գնդապետն եկած է :

Մարթա Ուրլիէֆին ներկայանալէ յառաջ՝ հայելոյն մէջ նայեցաւ, տեսաւ որ տգեղ, ծեր և յոգնած է :

Այս կինը՝ որ երբեմն ղուլիէֆի կ'ատէր, հիմա խենդե-
նալու աստիճան կը սիրէր դանիկա։ Չուղեց որ տգեղ
կերպարանք երևի Ուլիէֆին։ ուստի սենեկապետ կինը
կանչելով՝ սնդոյը քսեց երեսը, հերաց վրայ փռի ցա-
նեց, հանդերձից ծալքերն ալ շինեց չկտեց։ Ասիկա
քանի մը վայրկեան տեց։ Երբ սրահին դուռը բացաւ,
դեռ նոր իւր էրիկը հոն մտած՝ դնդապետին հետ կը-
խօսակցէր։

Մարթա ա'լ ևս այն ցուրտ կինը չէր՝ որ խիստ լաւ
գիտէր իւր զգացումներն և կրած տպաւորութիւնները
ծածկել։ Ուլիէֆը տեսած ատեն՝ գունատեցաւ, սպա-
րապետին ներկայութիւնն ալ իրեն անհանգստութիւն
պատճառեց։ Երկու նախկին նշանածներուն՝ իրարու
վրայ ձգած հայեցումածը սիրով և զղմամբ լի էր։ Ե-
տոյ ընդհանուր, բռնի և գրեթէ պաղ խօսակցութիւն
մը սկսաւ։ Մօլօթօֆի մտերմաբար չը վարուեցաւ Ուլիէ-
ֆին հետ՝ ի ներկայութեան կոմսուհւոյն։ Ուլիէֆ խիստ
կընեղուէր այս ծերին՝ որ զինքը լաւ ընդունած էր, և
այն կնոջ մէջ տեղ կեցած՝ որուն կ'երկրպագէր։ Մար-
թա խօսած ատեն կը թօթովէր, երբեմն կը դողար և
երբեմն կը դառնանար։ Մէկ կողմանէ ալ անհանգըս-
տութիւն եկաւ վրան։ որովհետեւ Ուլիէֆին հետ գը-
լուխ գլխի տալով՝ խօսակցութիւն յետ կուղէր։ և կը-
դիտէր՝ որ իւր էրիկը սրահէն մեկնելու յօժարութիւն
չունի։

Այս ցուրտ և արարողական տեսակցութիւնն երկու
ժամ երկարեցաւ։ Ուլիէֆ Մարթային հայեցումոյ
պատասխանելէ կ'զգուշանար, որովհետեւ Մօլօթօֆ շա-
րունակ վրան կը նայէր։ Իւր արկածալից պատմութիւ-
նըն ըրած միջոցին կոմսուհին քանիցս դողաց, և թէ-
պէտ կնոջ այս դողերն իւր հոգին երջանկութեամբ կը-
լեցնէին, բայց հաստատապէս միտքը դրած էր ա'լ ևս
դանիկա չսիրել։ Ուլիէֆ սրահը մտնելէն ՚ի վեր, հաս-
կըցած էր՝ թէ Մօլօթօֆին և կնոջը մէջ բան մը կանց-
նէր։ Գնդապետն արդարասէր բնաւորութեան տէր ըլ-
լալով, չուղեց աշխարհի մէջ պարապ տեղն այս կնոջ՝

որուն կ'երկրպագէր, և այն մարդուն՝ որ զինքը սիրել և յարգել սկսած էր, թշուառութեան պատճառ ըլլալը

Սակայն Ռըլիէֆ որ Մորզանա թողլոյ նպատակ ունէր գործերը լնցունելէ վերջը, Մարթային հետ վերջին անգամ տեսնուելու կը փափաքէր. այս բարեկամական տեսակցութիւնն ապագային՝ իրենց յարաբերութիւնները կանոնաւորելու համար պիտի ըլլար. որովհետեւ զնդապետն որոշած էր՝ որ ա՛լ ևս Մօլթօֆին կինը չտեսնէ. Տեսակցութիւնն աւելի երկարելը դժուարին պիտի ըլլար, ուստի Ռըլիէֆ ոտքի վրայ ելլելով,

— Երեք օրէն կը մեկնիմ, տիկին, ըսաւ կոմսուհւոյն, անոր դողդոջուն ձեռքը պագնելով. բայց կը յուսամ թէ տակաւին զձեզ տեսնելու բարեբաղդութիւնը կ'ունենամ:

— Պարոն Ռըլիէֆ կը մոռնայ՝ թէ ժամանակին հոս իբրեւ իրեն տանը մէջ էր, պատասխանեց Մարթա. Եթէ մեր բարեկամն ըլլար, որովհետեւ իւր նոր աստիճանն ա՛լ ևս չներէր էրկանս օդնական — զօրապետն ըլլալ, անշուշտ հոս իբրեւ իր տանը մէջ ըլլալը պիտի յիշէր և այս երեք օրը մեղի հետ այս տեղ պիտի անցունէր: Այնպէս չէ՞, Աղեքսանդր:

— Ստուգիւ, պատասխանեց Մօլթօֆ:

Ռըլիէֆ սպարապետին խօսելուն կերպին մէջ գրեթէ ոհութիւն նշմարեց:

— Աւա՛ղ, տիկին պատասխանեց Ռըլիէֆ, հոս լըմնցնելիք գործեր ունիմ, որովհետեւ նախ թաշքօնա պիտի երթամ և վերջը թուրքատանէն բոլորովին պիտի մեկնիմ: Ուրեմն խիստ քիչ սրարապ վայրկեաններ պիտի ունենամ՝ ձեր դափաքը լեցնելու համար:

— Հոս գործ ունիք:

— Կարծեմ երէկուքնէ լաճ ըլլալու էք:

— Ահ, այո՛, ըսաւ Մարթա. Լիզին ամուսնութեան ընդդիմութիւնդ. Ինչո՞ւ ըրէք ասիկա:

— Տիկին, խիստ երկար պիտի ըլլայ ասոր պատճառը ձեզի բացատրելը. բայց Լիզ՝ որ ձեր բարեկամն է — Ռըլիէֆ այս բառերուն վրայ կը թընեցաւ — ա-

մեն բան ձեզի պիտի ըսէ : կարծեմ այս դործն աւելի լաւ պիտի կարգադրուի :

Ուրլիէֆ այս ըսած ատեն անբնական կերպարանք մ'ունէր՝ որ Մարթային աչքէն չը վրիպեցաւ : Անդամ մ'ալ նախանձը կնոջ սիրտը խածաւ :

— Այսօր միատեղ ճաշենք , ըսաւ կոմսուհին :

— Աւա՛ղ , տիկի՛ն , անկարելի է . աւելի շատ դործ ունեցած ժամանակս այս իրիկուն է :

— Ա՛հ , եթէ ձեզի աղաչեմ որ հոս կենաք , դործերնիդ ինձի պիտի չը զոհէք : Դուք ըստ իս քիչ մը յանցաւոր էք , որովհետեւ երէկ զիս տեսնելու չեկաք : Կ'աղաչեմ : հոս մնացէ՛ք :

Աղաչանաց ձեւ մ'էր , որոյ տակ թէ՛ հրաման և թէ՛ սպառնալիք կար : Ուրլիէֆ պիտի ընդունէր , բայց հաւանականաբար զՀաճի յիշելով՝ հառաչեց .

— Յնկարելի՛ է , ըսաւ :

Մարթա դէմքը խոժռելով ,

— Ա՛հ , ըսաւ :

Էրկանը կողմը դառնալով .

— Ի՞նչ մեծ դործ կրնայ ըլլալ Սմիղանո , հարցուց :

Մօլօթօֆ՝ կատակի համար իւր կինը խայթել և իւրեն անուղղակի ճանչցունել ուղեւորվ այն սէրը՝ որ կին թաղրէր՝ թէ Ուրլիէֆ ունի առ Լիզ ,

— Սնխոհեմ էք , սիրելիս , ըսաւ . ի՞նչ դիտենք , սրտի դործ թերեւ :

Ուրլիէֆ պատասխանել ուզեց և բողբոջել՝ անոր ակնարկութեան դէմ : Բայց սպարապետը՝ որպէս թէ Ուրլիէֆին նպատակը հասկցած ըլլար ,

— Մէկ կողմանէ , յարեց , մենք ամենքս ալ հոս դործ պիտի չունենանք : Այս առաւօտ թաշքանտէն մեր և Մուլաֆիէրի մէջ խաղաղութեան դաշն կընքուելուն լուրն առի :

— Ա՛հ , հարցուց Ուրլիէֆ , խաղաղութի՞ւնն եղեր է :

— Այո՛ , Պոլխարայի Լամիրին հետ , որ կը խոստանայ գունդը թողուլ , և հրամայել որ իւր օգնական զօրքերն ալ խանութեան երկրէն հեռանան : Եւ եթէ թա-

փառականք այս հրամանը չը պահեն՝ պիտի պատժուին. կը յուսանք՝ թէ ութ օրէն պաշարումը պիտի կարենանք վերցունել : Վաղը չէ միւս օրը, արշաւանք մ'ալ կ'ընենք, և այս անգամ եթէ թափառականք ցրուին, ալ ևս պիտի չը կրնան ժողովուիլ :

— Այս ալ գաղտնիք է, հարցուց Ռըլիէֆ, որովհետեւ ոչ ոք քաղաքին մէջ ասիկա կ'ենթադրէ :

— Ես ալ նոր իմացայ. բայց ասիկա գաղտնիք չէ : Իրիկունս այս լուրը պիտի հրատարակեմ :

— Ուրեմն կրնա՞մ ես այս լուրը բարեկամի մը իմացունել :

— Այո՛ :

— Ձե՞ք վախնար որ թշնամւոյն բանակին մէջալ այս լուրն իմանան :

— Հոգս չէ. եթէ թշնամիք իմանան, աւելի՛ լաւ կ'ըլլայ, թերևս իրենք իրեցմէ բաժնուին :

— Ուրեմն այսլրոյն վրայ խօսելու հրաման կուտաք :

— Որո՞ւ որ կ'ուզէք, պատասխանեց Մօթթօֆ :

— Ուրեմն՝ այսպէս ազաչանքս կը մերժէք, ըսաւ Մարթա :

— Աւա՛ղ, տիկին, չե՞մ կրնար :

Մարթա առանձին մնալով՝ արիւն հանելու չափ շրթունքները խածաւ. Աղաչանքն անլսելի մնալուն համար՝ զայրութիւն, նախանձն և լիզէն խաբուելու գաղափարը, բոլոր այս գէշ կրքերը սրտին մէջ վառուեցան, բորբոքեցան, և կնոջ արիւնը արագ շրջան առնուլ ըսկըռաւ երակացը մէջ. Քիչ մը դուրս ելլելու և օդ ծծելու հարկաւորութիւն զգաց, որովհետեւ գլուխը ծանր և տենդի բռնուած էր. հրամայեց որ կառքը լծեն : Մարթա գրեթէ տասն վայրկեան սպասեց. դիտենք՝ թէ անհամբեր է. ուստի խստիւ կառապանը յանդիմանեց, կառքը պատրաստելն ուշացնելուն պատճառաւ :

— Տիկին կոմսուհի, պատասխանեց կառապանը, յանցանքն իմն չէ. Պ. Ռըլիէֆ գնդապետը ասպատանէն գեււ նոր դուրս ելաւ. հրամայեց որ Կօրէֆ օրիորդին ձին թամբեմ՝ որպէս զի դուրս ելլէ :

— Ո՛հ, ընդ միջեց Մարթա, բաւական է, լա՛ւ :
 ցետոյ կառքին մէջ նետուեցաւ :

Այն ատեն Սմրշանտի մէջ պատնէշներէն դուրս
 միակ զբօսավայրը կաղամախեաց այն մեծ պողոտայն էր,
 որոյ ծայրը մինչեւ հիւսիսային դուռը կ'երկրննար :
 Յիւաւի, մեծ պողոտայն, անմարդաբնակ միջոցը՝ որ
 այս կողմէն պարտէզները խրամներէն կը զատէր, աչա-
 լուրջ հսկողութիւնը կը գիւրացունէր, եւ ո՛ր եւ է վը-
 տանգ. կամ յարձակում այս կողմէն անկարելի էր, Դար-
 ձեալ ամեն ուրեք յաժող թափառականք աղիւկը կ'ըլ-
 լային, սր բնակիչք նոյն խոկ ցերեկ ատեն ալ քաղաքէն
 չելլեն՝ պատնէշներն դուրս կեանքերնին վտանգի չդը-
 ներու համար :

Մարթա երկայն ատեն ճեմեց կառքով այս պողո-
 տային մէջ : Մտնխոհ և տխուր շարունակ կը մտածէր :

— Ռըլիէֆ աղջիկը (Լիզ) կըսէրէ, կ'ըսէր ինքն ի-
 րեն կինը . այս պզտիկ աղջիկը զիս մինչեւ այս աստիճան
 խտրելու համարձակեցաւ . ծանր և պէգայի՛ է
 Խը բոլոր օրերը անօր (Ռըլիէֆին) հետ պիտի անցու-
 նէ, և ո՛վ գիտէ, թերեւ անօր հետեւի : Ո՛հ, ասիկա
 անկարելի է, բնաւ պիտի չհանգուրժեմ ասօր :

Այս կնոջ մտքին մէջ բարւոյն և չարին բնադդումնե-
 րըն այնչափ աւրուած էին աւագութեան հասնելուն
 համար՝ որ մինչեւ անգամ Ռըլիէֆին սիրոյն վրայ ալ իշ-
 խանութիւն ունենալ կը կարծէր :

— Ո՛չ, կ'ըսէր ինքնիրեն, երբէք ասիկա պիտի
 չըլլայ :

Այս միջոցին Մարթային կառքն վերջին շրջան մ'ալ-
 րնելով, քաղաքը կը մտնէր և շարժուն կամուրջին կը
 մօտենար : Խսկոյն կոմսուհին դողաց . տեսաւ Ռըլիէֆը՝
 որ ձիով կամարին ներքեւէն դուրս ելաւ, և երկուքն
 ալ իրարու հանդպեցան . Ռըլիէֆ խորին մեծարանօք
 ողջունեց զկոմսուհին . բայց Մարթա գլուխը դարձուց,
 գնդապետն ալ յոգւոց հանեց . կառքը կամարին տակ
 մտաւ . Ռըլիէֆ քանի մ'անգամ ետեւ նայեցաւ . բայց

անմիջապէս կառքն տչքին առջնէն աներևութացաւ ,
Սմբղանտի վաղոցներէն միոյն մէջ : Այն ատեն դնդա-
պետն հանդարտութեամբ համբան շարունակեց :

Սակայն Մարթա տասն վայրկեան անցնելէ վերջը՝
մէկէն հրամայեց կառապանին որ կառքը ետ դար-
ձունէ :

— Այս ժաման , պատնէշներէն դուրս դնդապետն
ի՞նչ կրնայ ընել , կ'ըսէր ինքնիրեն կիներ . ո՛հ , պիտի
իմանամ :

Իսկոյն ձին և հեծեալը տեսաւ . հրամայեց կառա-
պանին որ կառքը կամայ քշէ :

Արդէն ըսած ենք՝ թէ պողոտային թոյլ և խոր ա-
ւաղը բնաւ ձայն հասնել չը տար . Մարթային կառքը
Ռըլիէֆին ետեւէն դնաց առանց ասոր կարենալ տես-
նելու : Քիչ հեռաւորութեամբ , Ռըլիէֆ պողոտային
երկայնութիւնն եղած վողոց մը մտաւ . այն ատեն Մար-
թա կառքը կեցողնել տալով՝ իջաւ և դնդապետին մը-
տած վողոցին մօտ եղող պարտէզ մը մտաւ : Մարթա
առանց բանի տեղ դնելու իր հանդերձները պատուող
փուշերն , եւ առանց հող ընելու՝ որ կեանքը կրնայ
վտանգել պատնէշներէն դուրս այսչափ հեռի դռնուե-
լով , մացառները մէկ կողմ ըրաւ , շնչասպառ եւ ա-
ռանց տեսնուելու , կամացուկ կամացուկ Ռըլիէֆին
հետեւեցաւ :

Այսպէս կոմսուհին թիւորէ քուրակ կեղծ հասաւ , ուր
Ռըլիէֆ իջնալով ձիէն , կենդանին ծառի մը կապեց .
առանձին տեղ մը դռնելով՝ հոն խոտին վրայ պառկե-
ցաւ եւ սպասեց : Մարթա այն ատեն յիշեց՝ թէ ինչ իր
ձին թամբել տուած էր :

— Ռըլիէֆ աղկկան կ'սպասէ , ըսաւ ինքնիրեն , կա-
տաղութեամբ , այ՛ թշուառական :

Դէպ ՚ի կառքը վազելով՝ հրամայեց կառապանին
ետ դառնալ :

— Շուտով շուտով պալատը , աղաղակեց Մարթա :
կառապանը շուտըցաւ , երբ կնոջ այլ յայլմէ եղած
գէմքը գիտեց , բայց չիմացաւ՝ թէ ինչու կ'ինն այսչափ

ստիպողական հրաման ըրաւ կառքն արագ քշելու :

Հազիւ թէ տալատը մտած էր , ծառայներէն միոյն հրամայեց որ երթայ անմիջապէս Պասալարի զօրապետը քովը կանչէ :

(Շարունակելի)

ԿՐՐՆՔ ԵԳԻՊՏԱՅԻՈՑ

ԵՒ ՆՈՑԱ ԴԱՒԱՆԱԾ

ՄԻԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԻՒՆԸ

Եթէ դարէ 'ի դար մինչև մարդկային սեռին ծաղման սկիզբն ելլենք, կը տեսնեմք որ ամեն ժամանակի ժողովուրդ ալ միոյն Աստուծոյ հաւատքն ունեցեր է: Այս հաւատքը՝ որ պարտուց վաւերականութիւնը, կարգի և օրինաց մինակ զօրավիգն է՝ մարդկային ընկերութիւնն ապահով կը պահէ, և եթէ ընկերութիւնն այս հաւատքը հարուածել ուզէ՝ ստոյգ է որ ինքն ալ կը տապալի:

Այնպիսի դարեր հետզհետէ յաջորդեցին՝ որոց մէջ մոլորութիւններն՝ բարքերն ապականեցին և բանականութեան առջև՝ ու և անթափանցելի վարագոյր մը քաշեցին, որով Արարչին գաղափարը մարդոց մտաց մէջ աղօտացաւ և գրեթէ բոլորովին ջնջուելու աստիճանը հասաւ:

Եթէ նախնի հեթանոս ազգաց կրօնքն ուշադրութեամբ քննեմք, կ'իմանամք որ որչափ կռապաշտութեան մէջ ընկլմած էին, բայց և այնպէս դերձնական Աստուծոյ մը գաղափարն, եթէ ոչ կատարելապէս, գէթ աղօտ կերպով կար իրենց մտաց մէջ, թէ՛ աւանդութեան, և թէ՛ նոյն իսկ Արարչին, զինքը ճանչնալու համար՝ մեր մէջ դրած բնական օրինաց զօրութեամբ:

Եւ որպէս զի քանի մը տող առաջ ըսածնիս աւելի լաւ հասկցուի՝ քիչ մը Եգիպտացւոց կրօնքին կամ նոյն դաւանած միաստուածութեան վրայ խօսինք :

Այսպիսի իրաց վրայ քննութիւն ընելու ատեննիս պատմութեան վկայութեանը պիտի դիմենք և բնաւ ձեռքէ պիտի չը ձգենք զայն , ասիկա ճշմարիտ է . սակայն պատմութեան հաւասար արժէք ունին հին յիշատակարանք կամ արձանագրութիւնք ալ :

Մեր առաջակոյ նիւթոյն վրայ խօսած ատեննիս , մասնաւորապէս իմաստուն և միանգամայն եգիպտական լեզուի լաւ տեղեակ եւրոպացի ճանապարհորդի մը Եգիպտոսի մէջ գտած հնութիւններն և յիշատակարաններն աչքերնուս առջև պիտի ունենամք , որոնք բաւական են՝ առանց հնախօսական պատմութեաց Եգիպտացւոց գերազոյն Աստուած մը ճանչնալն ապացուցանելու :

Նոյն եւրոպացւոյն բաղմատեսակ հետազոտութիւններով գտած յիշատակարաններէն ինչ որ Եգիպտացւոց կրօնքին կը վերաբերի՝ մանաւանդ միաստուածութեան , հոս պիտի նշանակեմք :

Յիշատակարաններուն մէկուն մէջ հետեւեալ խօսքերը կը պարունակուին .

« Նէյթ , մեծ մայր , արարիչ Աստուծոյ մը , որ առաջին անգամ ծնած է և արարած և ոչ թէ ծնունդ է , առանց հայրական կամ արական միաւորութեան : — Այս Աստուածը Դարոս Դէր կը կոչուի : — Մեծ սկըզբունք , — Մի միայն ճշմարտապէս կենդանի Աստուածն է . . . : Արարիչ այլոց աստուածոց . . . : Այն՝ որ ինք զինք կը ծնանի . . . : Որ է 'ի յաւիտենից . . . : Երկնային բնակարանին աստուածներն իրենք իրենցմով եղած չեն . նա է որ զանոնք ստեղծած է » :

Ուրիշ յիշատակարանի մը մէջ ալ հետեւեալ խօսքերը կը գտնուին , որոց մէջ գերազոյն Աստուծոյ յատկութեանց կամ ստորոգելեաց մէկ քանին գրուած են :

« Աստուած Մի , ճշմարտապէս կենդանի՝ որ բոլոր էակներն ստեղծած է — : Արարիչ , Ժպտակ Գոյ ,՝ որ եր-

կինքն ըրած և երկիր ստեղծած է : — Մեշայ՝ յաւիտե-
նական էութիւն . Արարիչ՝ որ աստուածները ստեղծած
է . — Մեշայ՝ արարիչ, յերկինս և յերկրի , և ոչ ստեղ-
ծեալ . Աստուած՝ որ ինքզինք կը ծնանի » :

Ինչպէս յայտնի կերևի, այս յիշատակարանները պատ-
մութեան և դիտութեան մէջ մէկ մէկ մեծ կէտեր կը
համարուին , և զորոնք Եգիպտացւոյ դաւանած մի-
աստուածութեան ասպոյցոյց կրնանք համարել :

Հին Եգիպտոս թէ՛ Ասորոյ , թէ՛ Բաբելոնի և թէ՛ Եւրո-
պոս վրայ ըստ կարելւոյն որոշ և պայծառ դաւաճաւոր-
ներ ունէր :

Ասորոյ բոլինք և ոչ թէ Ասորոյ . վերոյգրեալ
յիշատակարանները կրնան վկայել թէ Ասորոյ Գիւլի-
կը ճանչնային :

Այս տեղ , մեզի խորհրդածութիւն մ' ընել հարկ է ,
այսինքն ինչպէս Եգիպտացւոյ ընդունած Ասորոյ Գիւլ-
իկն անոնց բաղմաստուածութեան հետ կրնանք համա-
ձայնեցունել : Ահաւասիկ ինքիւր մը՝ զոր լուծելը քիչ մը
դժուարին է , սակայն կարելի եղածուն չափ քանի մը
խօսք ըսենք ասոր վրայ :

Եգիպտոս նահանգներու բաժնուած էր , իւրաքան-
չիւր նահանգ իւր գլխաւոր քաղաքն ունենալով . այս
քաղաքներէն ամեն մէկն իւր աստուածն ունէր իւր յա-
տուկ անունով . սակայն սա՝ ճշմարիտ է որ միեւնոյն
վարդապետութիւնը զանազան անուններով կրնէր կայա-
նար . և եւ առաջին Աստուծոյ դաւաճաւորը կար , այնպի-
սի Աստուծոյ մը՝ որ Իսիդոս է . դարձեալ սա ևս յիշենք
որ նոյն քաղաքներուն իւրաքանչիւրին մէջ զանազան
կենդանեաց եւ տնկոյ կ'երկրպագանէին , որուն պատ-
ճառը քիչ մը վերջը պիտի ցցունեմք :

Եգիպտոսի քուրմերը ժողովրդեան կամ սնուպաշա-
ռամկին կրօնքէն բոլորովին տարբեր կրօնք մ' ունէին .
այս կրօնքին վարդապետութիւնները Խարհապոս անուա-
նած էին և չէին ուզեր զանոնք ժողովրդեան յայտնել
իրել իրենց հասկացողութենէն վեր բաներ :

Արաբիոյ մէջ սկիզբն առած Սաբէականութիւնն ա-

մէն ազգաց մէջ կը տարածուի, ինչպէս նաեւ Եգիպտոսի մէջ. կ'սկսին երկնային մարմնոց, մանաւանդ արեկական և լուսնոյ պաշտօն տանիլ, համարելով զանոնք իբրեւ քաղաքի կամ քաղաքի յԱստուծոյ. այս պլանդակ կարծիքն էր որ եգիպտական կռապաշտութեան հիմն եղաւ. բայց բոլոր այս նոր աստուածոց մէջ միութեան դադարաւ կար. Թեբէի մէջ Ամօնին կ'երկրպագանէին՝ որ հայր աստուծոց և մարդկան էր :

Եգիպտացիք զԱստուած 'իյարաբերութեան ընդ աշխարհի նկատելով, կը խոստովանէին՝ թէ Աստուած է արարիչ. երկնին ըրած և երկնին պեղծած է. բոլոր երկրի բնականութիւնը է : Միլիոնաւոր հակներ իրմէ յառաջ եկած են. 'ի բոլոր երկրի և քաղաքի բնութիւնը է :

Այս խօսքերը դարձեալ եգիպտական յիշատակարաններէ քաղուած, և գրեթէ Մովսէսէ 1500 տարի առաջ գրուած են :

Նիւթոյն ստեղծագործութեան դալով՝ Եգիպտացիք կը հաւատային՝ թէ աշխարհ 'ի յաւիտեան պեղծուած է զԱստուած իւր հովութեան յաւիտենական գործօն պատճառը համարելով, կը կարծէին՝ թէ Նա 'ի յաւիտենից յառաջ կը բերէր նիւթը : Բայց և այնպէս դիտէին՝ թէ աշխարհ սկիզբ մ'ունի, և Մեջք, այսինքն անվաստան ժամանակը՝ բուն յաւիտենականութենէն կ'որոշէին :

Եգիպտացիք արարչագործութեան վրայ այսպիսի դադարաւ ունենալով, այսինքն, կարծելով՝ թէ անկերպարան նիւթը յաւիտենական էր եւ Աստուած միայն զայն կարգաւորած է, աշխարհի աշխարհի կամ հարկաւոր քաղաքի կուտային. այս թիւր կարծիքն էր՝ որ Նեղոսը, կենդանիներն և զանազան տունկերն աստուածացուց, և Եգիպտացիք անոնց պաշտօն տարին եւ հետզհետէ բազմաստուածութեան մէջ ինկան :

Քիչ մ'ալ խօսինք՝ թէ Եգիպտացիք մարդուս վրայ ինչ դադարաւ ունէին :

Մարդ, ըստ իրենց կրօնական գրեանց, բոլորովին տարբեր եւ մասնաւոր արարած մ'է. Ամօն քնուֆիս (Արամաղդ) կոչուած չաստուածը զմարդ կառէ շինե-

լով, անոր շունչ տուաւ. մարդ Աստուծոյ ձեռաց ուղղակի դործն է(1)։ Սպանութիւնը, շնութիւնը, դողութիւնը, նենդութիւնն եւ ուրիշ ամեն տեսակ չարիք մարդէն կը ծնանին։

Կրնանք դուշակել Եգիպտացւոց մարդուն վրայ այսպիսի գաղարնքի ունենալէն՝ թէ զմարդ բոլորովին ազատ և բարոյական էակ մը կը համարէին։

Եգիպտացիք հոգւոյ անմահութեան հաւատալու կողմանէ միւս ալիքերէն կը գերադանցէին. բայց հոգւոյ անմահութիւնը հոգեմիոխութեան դրութեամբ կ'ընդունէին։

Եգիպտոսի քումերը հոգւոյ անմահութիւնը կը քաղողէին, և ապառնի վարձուց ու պատժոց հաւատքը ժողովրդեան մէջ մուծած էին։ Եգիպտացւոց դիակներ պահելու խնամքը, որոյմէ շատեր գտնուած են իրենց գերեզմաններուն մէջ, և Եւրոպիոյ թանգարանաց մէջ ալ կը գտնուին հռոմէականութեան, կը հաստատեն՝ թէ հանդերձեալ կենաց կը հաւատային։ Եգիպտացիք, կ'ըսէ Հերոդոտոս, առաջինն եղան իբրեւ սկզբունք հաստատող՝ թէ մարդուս հոգին անմահ է. թէ երբ մարմինը կը մեռնի, հոգին ուրիշ կենդանւոյ մը մէջ կը մտնէ, և յաջորդաբար ամեն յամաքային, ջրային և թռչող կեն-

(1) Գրեթէ այս խօսքերը սուրբ Գրոց խօսքերուն համաձայն են. ասով ըսել-չեմք ուղերձ թէ Մովսէս Եգիպտացիներէն սորվեցաւ աշխարհի եւ մարդուն ստեղծման պատմութիւնը. քաւ, ո՛չ երբէք, ինչպէս որ ոմանք 'ի Գործս Առաքելոց սա՛ խօսքը կարդալով Վարժեցաւ Մովսէս ամենայն իմաստութեամբ Եգիպտացւոցն, կարծեցին՝ թէ Հրէայք բոլոր իրենց գիտութիւնները Եգիպտացիներէն առին։ Սակայն աստուածաբանութեան մասին այնչափ հեռի են մէկը մէկէ, որչափ լոյսը՝ խաւարէն եւ ստութիւնը՝ ճշմարտութենէն։ Խրատական եւ մարդարէաճառ դրոյ մէջ գտնուած բարոյական սքանչելի վճիռներն երբէք Եգիպտական մութաշամք չեն։

դանեաց մէջ մտնելէ վերջը , մարդու մը մարմնոյ մէջ
կը մտնէ դարձեալ . այս զանազան մարմնոյ մէջ մտնել
ելլելն երեք հազար տարուան միջոցի մէջ կ'ըլլայ : Այս
վարդապետութիւնը Հնդկաստանցիք և ուրիշ հին աղ-
գեր այ կ'ընդունէին . Յունտօտանի մէջ անդամ Պիւթա-
դորաս այս վարդապետութիւնը կը քարոզէր :

Եգիպտացւոց հոգւոյ անմահութեան հաւատալուն
ուրիշ նշաններ ալ կան , ինչպէս անոնց՝ մեռեալները
դատելու սովորութիւնը : Դիողորոս Սիկիլիացին՝ որ
յեգիպտոս ճանապարհորդած է , այսպէս կը պատմէ .
« Երբ մեռելոյն մարմինը պիտի թաղուի , ծնողք սա՛ ձե-
ւով « այս ոք մարդն իւր մեռած երկրին լճէն պիտի
անցնի » հրաւէր կը դրկեն դատաւորաց , նոյնպէս մե-
ռելոյն բարեկամաց և մերձաւորաց՝ որ զան թաղման
օրն օրոշեն . Անմիջապէս քառասունի չափ դատաւորք
կուգան և լճին միւս կողմը կիսաբոլոր նստարանի մը
վրայ կը նստին , դիակը լճին եզերքը կը բերեն , և տա-
կաւին նաւը չդրած , ամեն մարդ ազատ է զանիկա
ամբաստանելու : Երբ ամբաստանողներէն մին վկայէ՝
թէ մեռեալն անկարգ կեանք մը վարած է , դատա-
ւորք կը վճռեն՝ թէ սրինաւոր թաղումէ զրկուելով՝ լի-
ճը պիտի ձգուի . Եթէ ամբաստանող չը գտնուի , կամ
ամբաստանութիւնը զրգարատութիւն ըլլայ , ազգականք
սուգը կը թողուն , դամբանական կը խօսին , դժոխոց
աստուածները կը կանչեն և կաղաչեն որ զանիկա ար-
գարոց համար պատրաստուած տեղը տանին . հոն հան-
դիսականք իրենց յարգանքը կ'ընեն , բարեմաղթելով՝
որ մեռեալը դժոխոց մէջ արգարոց հետ յաւիտենական
կեանք վայելէ »

Այս արարողութիւնն Եգիպտացւոց հաւատացած
ստուերաց բնակարանը կատարուելիք դատաստանին օ-
րինակն էր , զոր Սաւի կ'անուանէին . հոն Օսիրիսի՝
առջև , կ'ըսէին Եգիպտացիք , հոգիները կը կշռուին ,
քառասուն աստուածային դատաւորք ամեն դործոց
պատճառը կը քննեն . այս դործերն ուրիշ աստուած-
ներէ կշռուած կ'ըլլային . աստուածային խմբատութիւն

նը ներկայացնող Թօթ չատուածն ալ արդիւնքը
կը դրէր : Այն ատեն Օսիրիս ալ արդար հոգին կը
վարձատրէ և աւելի գեղեցիկ աշխարհ մը կը գրկէ ,
իսկ թէ հոգին չար է , զանիկա կը պատժէ դարձեալ
այս աշխարհը կենդանւոյ մը մէջ գրկելով : 3

Ահաւասիկ եգիպտական կրօնին համառօտ վար-
դապետութիւնը . վարդապետութիւն մը , որոյ մէկ
մասն ուղիղ բանի համաձայն , եւ միւս մասն ալ թիւր
եւ սխալ կարծիքներով լի է : Եգիպտական կրօնին
ամենէն աւելի աչքի զարնուելու բանը՝ անոնց ղաշխարհ
աստուծոյն Բիւտօն համարելն է , որով բազմաստու-
ծութեան այլանդակ դրութեան մէջ ինկան և չկրցան
ուղիղ ըմբռնել Աստուծոյ միութեան՝ դադափարը :

Յիրաւի , զԱստուած քննել և ճանչնալ՝ հետադոտու-
թեան ընդարձակ դաշտ մը և կաբւոր խնդիրներէն մին է :
Շատ մը փիլիսոփայական ոգիներ հարցուցած են՝ թէ
մարդկային ընկերութեան մէջ ուսկի՞ց եկած է Աստու-
ծոյ միութեան դադափարը :

Կը պատասխանեմք . գիտութիւնը կամ՝ փիլիսոփա-
յութիւնն առանձին մնալով՝ անկարող է այս կարգի
դադափար մը մարդուս մտայ մէջ լաւ հաստատել :
Չէմք կրնար ալ բոլորովին ուրանալ փիլիսոփայութեան
զ'յատուած մարդոց ճանչցնելուն կարողութիւնը . սակայն ,
սա՛ իրրւ ճշմարտութիւն ընդունիլ պէտք է՝ թէ զԱ-
ստուած լաւ ճանչնալու համար քրիստոնէութեան պէս
գերբնական կրօնքի մը , կամ՝ աստուածային յայտնու-
թեան մը պէտք ունինք : Եւ ահաւասիկ ինն՝ և տասն
դարերէ հետէ կրօնք և Գիտութիւն իրարու զօրափոյն
եղած , ըստ կարելոյն որոշ և յստակ գաղափարներ
տուած են թէ՛ Աստուծոյ և թէ՛ մարդուն վրայ :

ՈՒՍՈՒՄ Ն

ՀԱՄԱՐԱՐԲԱՌ ԱՌԵՏԱՐԱՆԻ

ՏԵԱՌՆ ՄԵՐՈՅ

Ի ՏԵՐ ՆԵՐՄԵՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԷ

ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

Ի ՊՍՏՐԻԱՏԻԷ ՀՍՅՈՅ Կ—ՊՕԼՍՈՅ

Կ—Պօլսոյ արդի Պատրիարք Ամենապատիւ Տ. Տ. Ներսէս Ս. Սրբեպիսկոպոս վարժապետեան, չորեք Ս. Աւետարանչաց համաձայնութիւնն ու անոնց բացատրութիւնն աշխարհիկ լեզուաւ կը նուիրէ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ որդւոյ . որ կրնայ օգտակար ըլլալ ամեն կարգի հաւատացելոյ, մանաւանդ անոնց՝ որոնք միւր ըամիտ աղանդաւորաց թիւը վարդապետութիւնները լսելով մտքերնին պղտորած են ։ Եկեղեցւոյ Հայրապետի վայելուչոյն երկասիրութիւնը զՍրբազան Պատրիարք Հայրն արդեամբ իւր անուանակից Հայրապետաց կարգին կարժանացունէ . որովհետեւ թէ՛ բանիւ թէ՛ գրով եւ թէ՛ դործով ՚ի շինութիւն Ստուծոյ Եկեղեցւոյն աշխատած ըլլալու վկայութիւնն առած՝ երանելի Հայրապետի տիտղոսն իրաւամբէկը ժառանգէ ։

Սոյն հեղինակութիւնը Ս. վանացոյ տղարանէն ՚ի լոյս կընծայի՝ եւ ըստ որոշման Սրբազան հեղինակին Գոյացեալ արդիւնքն ալ Ս. վանացոյ վարժարանին պիտի դործածուի ։

Վաճառման կեդրոնատեղին է Կ—Պօլիս Գափաֆեան գրատոցը . Գին 1 արծաթ մէճիտ ։

Ա Ձ Գ

ՅՈՅՍ իւր սոյն վերջին թերթաւ բարի ճանապարհ կը մաղթէ 1873 թուականին և միանգամայն իր խմբագրական ապաւրիզին մէջ ունեցած թերութիւնները յիշելով՝ պարտք կը համարի իրեն՝ կարեւոր պղուշութիւնք և ջանքեր քնել՝ իւր եօթներորդ տարւոյ շրջանին մէջ կարելի եղածին չափ զեղծումներէ ազատ ըլլալ:

Այս առթիւ միանգամայն իւր շնորհակալութիւնը կը յայտնէ հրատարակաւայն Մեծարգոյ բաժանորդաց՝ որոնք բարեհաճած են իրենց բաժանորդագինները ժամանակին վճարելով՝ քաջալերել խրմբագիր միաբանութիւն մը, որ ինչպէս յայտնի է ամենուն, վերջին աստիճան զբաւական անձկութեան մէջ կը տառապի: Նոյնպէս թախանձանօք կը խընդրեմք իրենց բաժանորդագինները մանաւանդ անցեալ 1874 էն սկսեալ դեռ անվճար թողած բաժանորդներէն՝ որ բարեհաճին ժամյաւաջ հատուցանելու: Կը խոստովանինք որ Յուսոյ դործակալութիւններն՝ մանաւանդ ՚ի Ա—Պօլիս կանոնաւոր վիճակի մէջ չէին մինչև ցարդ, որով առիթ արուեցաւ մեր կողմանէ բա-

ժանորդաց զանգառներուն, ո՛չ ըստ Գրինի գոհ ընելով զիրենք՝ ճիշդ օրին թերթերն հասցնելով միշտ • սակայն ասով ըլլորովին ազատ չէինք կրնար նկատել զՄեծապատիւ բաժանորդս վճարումներն այսչափ երկարած գելու ։

Թերթի մը նկատմամբ այսպէս երկու տեք գործուած թերութիւնք բնա՛ւ պատիւ չէին բերեր • ուստի շարունակ սոյն անտեղութեան բարձման միջոցներուն վըրայ կը խորհէինք , որ կանոնաւոր գործակալ մը գտնելով միայն կարելի էր յաջողիլ ։

Արդ , առաջիկայ 1876 յունուարէ ըսկըսեալ , Յուսոյ Կ. Պօլսոյ գործակալութիւնը յանձնեցինք Մեծ. Կարապետ Էֆ. Եազմաճեան , որ ինչպէս յայտնի է՝ Զմիւռնիոյ Արեւելեան Մամուլ պատուական հանդիսի գործակալն է , և իւր պաշտօնին անթերի կատարմամբը միշտ բարի վերայութիւն ընդունած և մեզի ալ համարձակութիւն ստուած է խնդրելու որ բարեհաճի Յուսոյ գործակալութիւնն ալ ստանձնել ։

Մեծ. Կարապետ Էֆ. Եազմաճեան կը գտնուի ՚ի Կ. Պօլիս, Գաշդգճի խան թիւ 4 սենեակը ։

ՅԱՆԿ ՆԻՒԹՈՑ

Ազդ	320 . 759
Աղթամարի կաթուղիկոսական խնդիրը	577
Անգղիացի ազնուականն և շունը	575
Անգղիոյ մէջ ծիսականութեան խնդիրը	80 . 445
Անտօքլէս և առիւծը	426
Աշխարհ	699
Արաբացի թագաւորն և բանաստեղծը	509
Արիստոտէլ	52 . 440 . 468
Աւետարանական ուխտի պատգամաւորութիւնը	6
Բանաստեղծութիւն . — Իղձք հայրենասիրի	60
” Առ որդիս հայրենեաց	447
” Ի Գարունն	485
” Վասն աղքատաց	200
” Մաղթանք մանկան առ ձմ	569
” Յետին ժամք քերթողի	637
Բարոյական . — Խրաւունք Աստուծոյ	46 . 94
” Ի կրից կառավարեալ հոգւոյ	
” Վիճակը	477 . 205
” Աղատութիւն	494 . 536
Բողոքականաց թարգմանած Ս. գրոց յարգը	
Բողոքականաց մէջ	659 . 724
Դադտնիք աղքատութեան	493 . 257
Կայլածուկն	383
Գթութիւն մը	639
Եկեղեցական ուսմունք հին դարուց	321

Երկրորդ տարեդարձ Ս. Ղևոնդեանց Գիշ.

Վարժարանի Ս. վանացս

121

Նրաժիշտ էջը

128

Թղթակցութիւն

307 . 627

Խենդերու տօնը

318

Կտակեալ վարժարաններ

391

Կրօնական հնադիտութիւն

ազգային

223 . 282 . 346 . 403

Կրօնք եգիպտացւոց և նոցա դաւանած

միաստուածութիւնը

751

Հայաստանի նորագիւտ հնութեան մը վրայ

471

Հանգիստ Տ. Մեսրոպայ վարդապետի

50

Հանդէս հարցաքննութեան և պարզեաբաշխու

թեան Ս. Ղևոնդ. Գիշ. վարժ. Ս. վանացս

338

Հայք 'ի Մանչեսթեր

713

Հանճարեղ պատասխանիք

63

Հացի ծառը

572

Հերձուածողներէ հեռանալ

9

Հին ատեն անուշահոտութիւններ գործածելու

սովորութիւնը

57

Հին ատեն ծանրագին նիւթերու գործածութիւնը

314

Հնախօսութիւն. — Նիկիա

503 . 561

Հոգևոր կամ կրեական դպրոցներ պէտք չեն

449

Հրէից մէջ Ս. Երրորդութեան հաւատքը

65 . 129

Ձեռնադրութիւն

436

Միութիւն եկեղեցւոյ Հայաստանեայց

641 . 705

Յայտարարութիւն Գիշ. վրժնի. Ս. վանացս

433

Նշանք քրիստոնէի

13

Նոր հրատարակութիւն. — Սկզբունք բարոյական

դաստիարակութեան 512 . 576 . 640

" " Հնախօսութիւն 'ի վերայ հայ

կական հեթանոսութեան 703

" " Ուսումն համարարաւ

Սւետարանի 703

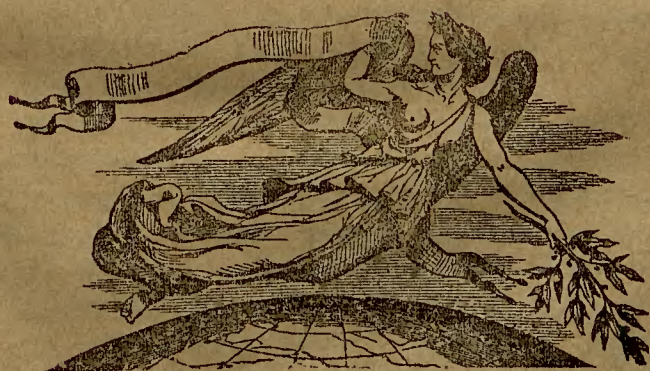
" " Առ տնին տնտեսութիւն

707

Շնորհակալիք

312

Ունայն բանակուիւ մը	252 . 379 . 551
Չիկայ գաղտնիք մը՝ որ չը յայտնուի	317
Չինաց յուղարկաւորութեան հանդէսը	62
Պատկեր հանդիսի հարցաքննութեան և պար-	
զեւաբաշխուն Դիշ. վրժրնի. Ս. վանացս	437
Պատմութիւն աղէկ սորվելու	
կերպն	333 . 379 . 397 . 462
Պուտտեան աղանդոյն քուրմերը	574
Ռուսիա և Անգղիա կեդր. Ասիոյ մէջ	589
Ռուսիարնակ Հայք	650
Սոսկալի գիշեր մը	187
Սուրբ գիրք և բողոքականք	531
Վեհանձնութիւն	191
Վէպ—Հաճի Սաֆէր	36 . 100 . 160 . 241 . 296 . 363
	423 . 481 . 543 . 611 . 679 . 637
Տեսութիւն ժամանակի ինդրոյ	513
Տղայն և այծը	573
Դննադատութիւն իմաստասիրական ստուգութեան	26
Քսենոկրատ և Պողոմոն	702
Գրիստոնէից մէջ երեսնին խաչակնքելու	
սովորութիւնը	313
Յրանմասօնութիւն	266

183
233 - 313 - 333

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

ԳՐԱՎԱՃԱՌ

ԳԱՎԱՑԵԱՆ ԵՂԲԱՐԲ

ԳՐԱՏՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Կ. ՊՕԼԻՍ • ՉՄԻՄԱԲՃԸԼԱՐ ԵՕԳՈՒՇՈՒ ԹԻՒ 16

**Ս. Վանացս Տպարանէն 'ի լոյս ընծայեալ
գրքերէն կը գտնուին սոյն գրատուներ:**

ԱՌԱՔԻՆԻ ԳԻՏՈՒՆ ՊԱՏԱՆԻ • Բարոյական գրքոյկ
Կ. Գանթու իտալացւոյ, մանկանց համար յօրինեալ: Օգ-
տակար և ընտիր խրատներ, առաճներ և դասեր կը
դարունակէ: Գին 6 զուրուշ:

ԱՌՏԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ • Հայադգի տիկնանց համար
խիստ օգտակար գրքոյկ մ'է: Կը խօսի տնական տըն-
տեսութեան վրայ և կը սորվեցնէ ժամանակ, խելք և
դրամ գործածելու կերպն: Գին 4 զուրուշ:

ՀԵԳՍՐԱՆ • Գին 20 փարայ:

ՀԵՐԶՈՒԱԾՈՂ ՊԱՊՈՒԹԻՒՆ • Հռովմայ Եպիսկոպոս-
սաց կամ պապերու արեւելեան եկեղեցեաց հետ ունե-
ցած յարաբերութեանց վրայ կը խօսի, և կը հաստատէ
անհերքելի փաստերով՝ որ զայլս հերձուածող կոչելով
ինքզինքնին հերձուածող ըրած են: Գին 10 զուրուշ:

ՀՆԱՌՈՍՈՒԹԻՒՆ 'ի վերայ Հայկական հեթանոսու-
թեան • Մեծ. Մկրտիչ Էֆէնտի Լմինեան է Սղգային
Հեթանոսութեան կամ Հայկական կռոց կատարեալ
պատմութիւնը ժողովեր՝ և Եւրոպական աղագաց ծա-

նօթացուցեր . նոյնը մեր ազգայնոց ալ օգտակար ըլլալ
լալով՝ հայերէնի թարգմանած է Մեծ . Յով . Պատ . Տէ-
րոյենց . Գին 4 շուրուշ :

ՅՈՅՍ . Ամադիր բանասիրական . սուրբ վա-
նացս միաբանութեան կողմանէ կը հրատարակուի :

Ա. Բ. Տարեկան կադմեալ հտըներուն . գիներն են 30 շրշ .

Գ. " " հատորին " " 40 շրշ .

Դ. " " " " " 30 շրշ .

Ե. Զ. " " " " " 50 շրշ .

Է. Նոր շրջանի հատորին գինն է 3 արծաթ մէճիտ :

ՈՒՍՈՒՄՆ ՀՍՄԱԲԱՐԲԱՌ . ԱԻԵՏԱՐԱՆԻ . Կ. Պօլսոյ
արգի Պատրիարք . Առաքելաշնորհ Տ. Տ. Ներսէս Ս.
Արքեպիսկոպոսի գործն է , որ չորից Ս. Աւետարանչաց
համաձայնութեամբ անոնց բացատրութիւնն ըրած է աշ-
խարհիկ լեզուաւ : Խիստ օգտակար է ամեն կարգի ազ-
գայնոց : Գին 1 արծաթ մէճիտ :

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՔ . Ընդդէմ առարկութեանց բողոքա-
կանաց : Ա. Բ. Գ. տետրերը տպագրեալ են . Ս. վանա-
յրս հանգուցեալ վանահօր Տ. Գէորգ . Արքապան Արքե-
պիսկոպոսի աշխատութիւններն են . քիչ ժամանակէն
յոյս ունինք որ մնացեալներն ալ զորն Լուսահոգին պա-
տրաստած էր իր հիւանդադին կենաց վերջին ժամանակ-
ներուն , հեռզհետէ տպագրելով կը հրատարակենք , գին
միոյ տետրի 40 փարայ :

ՍԱՂՄՈՍ . Գին 6 շրշ :

ՍԿԶԲՈՒՆՔ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԴԱՍՏԱՐԱՎՈՒԹԵԱՆ . Բ.
տպագրութիւն : Բարոյականի ընտիր դասագիրք մ'է աշ-
դպին վարժարանաց համար խիստ օգտակար . Գին 6
շուրուշ :

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ . Դասագիրք կրօնագիտութեան .
որ թէ՛ ընդհանրական ուղղափառ եկեղեցւոյ հաւատ-
քը և թէ՛ միանգամայն այլ և այլ քրիստոնեայ եկեղե-
ցեաց ունեցած տարբերութիւնները կը սորլեցնէ . Գին
10 շուրուշ :

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻԻՆ ՀՍՄԱՌՈՏ . Դասագիրք մ'է,
որ իւր պարզ եւ ընտանի ոճով օգտակար է նախակր-

Թական դպրոցներու համար . ո՛ր եւ իցէ՝ դասատու
առանց գիտարութեան կարող է այս դասագրքով իւր
աշակերտաց դաս տալ իմաստասիրութեան այն բարձր
ուսումն . Գին 8 դրուշ :

ՔԵՐՍԿԱՆ . Գին 10 փարայ :

Այս գրքերէն կը գտնուին նսեւի Նիկոմիդա Յա-
կոբ Տ. Աղարեան եւ Յակոբոս Տ. Ներսէսեան թղթաւա-
հառաց քով :

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher.

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

ՅՈՅՍ Ը կերեւի ամբան անդամ մը ՅԱ երեսէ լրագրացիալ տեսարով մը : Դիմն է ամեն անգը ոյ համար մէկ տարին երեք արծաթ մէճիախէ : զեց ամսուան համար՝ երկու արծաթ մէճիախէ առանց ծախուց ճանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յարաբերութիւն ընկու համար պէտք է Թղթակցիլ յանուն խմբադրութեան :

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԵՐ

Պ. ՊՕԼԻՍ. Գրալանառ եղբարք Գալաֆեան • Զաքմաք-
նըլար հօգուշու

ԲԵՐԱ. Ծխալանառ Ստեփան աղա Կիւլէրեան • Տօղրու եօլ
սլարաղան , Թիւ 173

ՆԻԿՈՄԻԻԻԱ. Մ. Յովհաննէս աղա Նազըճեան

ՊԱՐՏԻԶԱԿ. Մ. Յարութիւն աղա Մ. Կարապետեան

ԱՏԱՐԱԶՍԻ. Պ. Արմենակ Յ. Նրամեան

ԱՆԻՐԻԱՆՈՒՊՕԼԻՍ. Թորգոմեան ընկերութիւն

ԿԱՐՍ. Մկրտիչ Էֆէնտի Նհրամճեան

